ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Araştırma Makalesi Research Article DOI: 10.29288/ilted.1764063

Kıraat Literatüründe Sekizli Tasnifler: Onlu Sisteme Giden Süreçte Yedili Geleneğin Yeniden Yorumlanışı

Eight-Reader Classifications in Qirāʾāt Literature: The Reinterpretation of the Seven-Reader Tradition in the Process Leading to the Ten-Reader System

İbrahim TETİK[1]
Muhammed İkbal İLHAN[2]

[1]Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

[2]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Hatay, Türkiye

ÖZ

İbn Mücâhid'in kıraatleri yediyle sınırlandırma eylemi, zamanla kıraat geleneğinde güçlü bir otorite kazanmıştır. Bu sınırlandırma girişimi, toplumsal ve dinî birlik ihtiyacına cevap vermeyi, rivayet güvenilirliğini teminat altına almayı ve aynı zamanda kıraat rivayetleri arasındaki zayıf yahut uydurma unsurları ayıklamayı amaçlayan bilinçli bir kıraat standartlaştırma hamlesi olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu sınırlandırma ameliyesi, sonraki dönemlerde farklı yorumlara da konu olmuş, özellikle yedi harf ile yedi kıraatin özdeşleştirildiği bir anlayışın giderek güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu algı zamanla, yedinin dışında kalan sahih kıraatlerin görünürlüğü ve itibarında görece bir daralma yaşanmasına yol açmıştır. İşte bu kavramsal indirgeme ve bunun pratikte doğurduğu dışlayıcı etkiye karşı, erken sayılabilecek dönemden itibaren sekizli kıraat tasnifleri tezahür etmiş, alternatif bir çerçeveyle sahih okuma çeşitliliğini yeniden görünür kılma çabaları günbegün mukavemet kazanmıştır. Başka bir deyişle, sekizli tasnifler, yedili sistemin doğurduğu daralmanın giderilmesine yönelik mantıksal dönüşümün kaçınılmazlığını deruhte eden muharrik bir mekanizma gibi işlev görmüşlerdir. Türkiye literatüründe sekizli kıraat tasniflerini doğrudan ve bütüncül bir yaklaşımla merkeze alan müstakil bir akademik incelemenin bulunmaması, bu çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Çalışma hem sekizli tasniflerin tarihsel-sosyolojik arka planını makale formatının el verdiği ölçüde aydınlatmayı hem de günümüzdeki yerleşik onlu tasnif geleneğinin doğuşunda zihni dönüşümün bu tür çalışmalarla olgunlaştığını vurgulamayı hedeflemekte, bu vesileyle kıraat mirasının doğru anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Sekizli Kıraat Tasnifi, Kıraat Sınıflandırması, İbn Mücâhid, Ya'kûb el-Hadramî.

ABSTRACT

Ibn Mujāhid's act of restricting the qirāʾāt to seven established authorities gradually gained strong authority within the tradition of Qurʾānic recitation. This attempt at limitation may be regarded as a conscious effort at standardization that sought to respond to the need for social and religious unity, to ensure the reliability of transmitted reports, and at the same time to eliminate weak or fabricated narrations among the recitational traditions. However, this act of restriction later became the subject of various interpretations, particularly giving rise to an understanding that increasingly identified the seven aḥruf with the seven canonical recitations. Over time, this perception led to a relative narrowing in the visibility and scholarly recognition of other sound recitations that lay outside the seven. In response to this conceptual reduction and the exclusionary effects it produced in practice, eightfold classifications of the qirāʾāt began to emerge from an early period onward. Through such alternative frameworks, efforts to render the diversity of authentic recitations visible once again gradually gained momentum. In other words, the eightfold classifications functioned as a dynamic mechanism that assumed the inevitability of a logical transformation aimed at overcoming the narrowing produced by the sevenfold system. The absence of an independent, comprehensive academic study within Turkish scholarship that directly and holistically centers the eight-fold qirāʾa classifications renders this investigation necessary. This study seeks, within the limits permitted by an article format, to illuminate the historical and sociological background of the eight-fold classifications and to emphasize that the intellectual shift leading to the now-established ten-fold tradition was matured through such intermediary developments. In doing so, it aims to contribute to a more accurate understanding of the qirāʾa heritage. The findings demonstrate that the eight-fold classifications were not merely a reaction to Ibn Mujāhid's restriction; rather, they constituted an alternative current nourished by internal dynamics such as reputation, transmission reliability, and regional authority. They also indicate that a portion of the eight-fold corpus is "riwāya"-oriented, foregrounding isnād and ṭarīq arrangement, whereas another portion takes the form of "dirāya/ḥujja" works that ground qirāʾāt variants through linguistic justification. Nevertheless, the pedagogical convenience provided by the seven-fold scheme, Ibn Mujāhid's scholarly prestige, and state patronage impeded the widespread adoption of the eight-fold groupings. Even so, the eight-fold classifications secured a distinctive place in the literature as a critical and integrative step in the trajectory leading to the ten-fold qirāʾa system.

Keywords: Qirāʾa, Eight-Fold Qirāʾa Classification, Qirāʾa Taxonomy, Ibn Mujāhid, Yaʿqūb al-Ḥaḍramī.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
İbrahim TETİK
E-mail: ibrahim.tetik@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 13.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 03.01.2026
Yayın Tarihi/Publication Date: 24.06.2026

Atıf: Tetik, İbrahim-İlhan, Muhammed İkbal. "Kıraat Literatüründe Sekizli Tasnifler: Onlu Sisteme Giden Süreçte Yedili Geleneğin Yeniden Yorumlanışı". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 67/1 (Ağustos 2026), 1-15.

Cite this article as: Tetik, İbrahim-İlhan, Muhammed İkbal. "Eight-Reader Classifications in Qirāʾāt Literature: The Reinterpretation of the Seven-Reader Tradition in the Process Leading to the Ten-Reader System". *Journal of Ilahiyat Researches* 67/1 (August 2026), 1-15.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

GİRİŞ

Kur'ân ve sünnet merkezli ilimlerin bugünkü konumlarına ulaşmaları, birtakım aşama ve süreçlerin sonucunda mümkün olabilmiştir. Bu ilim dalları, uzun soluklu ve zahmetli bir seyir izledikten sonra sistemleşmiş ve zamanla birer ekol haline gelmiştir. Başlangıçta hafızaya dayalı ve şifâhî biçimde aktarılan bu disiplinler, zamanla tedvîn ve tasnîf edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte ilmi disiplinler süreç içerisinde yalnızca sözlü aktarım, yazıya geçirme ya da konularına göre sınıflandırılma gibi teknik aşamalardan geçmekle kalmamış, aynı zamanda mahiyetlerine, kavramsal çerçevelerine ve sınırlarına dair bazı kırılmalara da maruz kalmışlardır. Kıraat ilmi de bu genel seyirden bağımsız kalmamış, belli evrelerden geçmiş, zamanla bazı değişim ve dönüşümler yaşayarak müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Bu çerçevede, kıraat ilminin geçirdiği önemli merhalelerden ve kırılma noktalarından birini de İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) kıraatleri yedi imamla sınırlandırma yönündeki tasarrufu teşkil etmiştir. İbn Mücâhid'in bu tasnifinin doğrudan veya dolaylı etkileri, sonraki yüzyıllarda telif edilen kıraat eserlerinin yöntem ve muhtevasını derinden etkilemiştir. Kıraatleri yediyle sınırlandırması, bir yandan kıraatlerin disipline edilmesini sağlarken diğer yandan yedinin dışında kalan okumaların değersizleştirilmesi gibi bir olumsuzluğa kapı aralamıştır. Özellikle bazı kesimlerce yedi harfin yedi kıraate karşılık geldiği anlayışının kabul görmesi, diğer sahih kıraatlerin itibar kaybına uğramalarına zemin hazırlamıştır.[1] Bu durum, meseleye ilmî bir vuzuh kazandırma ihtiyacı hisseden bazı âlimleri harekete geçirmiş; kimi âlimler bu sınırlayıcı yaklaşıma sözlü müdahalelerle karşı çıkarken kimileri de alternatif kıraat tasnifleri ortaya koyarak bu anlayışa fiilî olarak tepki göstermiştir. Nitekim Ebü'l-Fazl er-Râzî (öl. 454/1062), avâmın kıraat-ı seb'a'nın dışına çıkan kıraatleri yadsıdıklarından âlimlerin farklı tasniflere yöneldiklerini belirtmiştir. Ayrıca sekizli, onlu gibi farklı sayıları içeren tasniflerin, yedi harfin yedi kıraat olduğu şüphesini izale etmek için telif edildiğini ifade etmiştir.[2] Aynı şekilde Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî de (öl. 440/1048-49 [?]) toplumda oluşan bu yanlış kıraat algısının, yediden az veya fazla bir sayı belirlendiği takdirde aşılabileceğini söylemiştir.[3] Bu iki görüşten de anlaşılacağı üzere, gerek halkın yedi kıraat dışındaki rivayetlere yönelik mesafeli ve dışlayıcı tutumu, gerekse yedi harf ruhsatının sadece yedi kıraate karşılık geldiği yönündeki indirgemeci yaklaşımlar, kıraat âlimlerini farklı sayıdaki kurrâyı ihtiva eden -yediyi eksiltmek veya artırmak suretiyle- birli, altılı, sekizli, onlu, on birli ve on dörtlü gibi alternatif tasnifler geliştirmeye sevk etmiştir. Bu durum, sekizli tasniflerin teşekkülünde en belirleyici saiklerden biri olarak öne çıkmış, söz konusu sayı tercihinin, yedili tasnifin doğurduğu dışlayıcı etkileri bertaraf etmeye yönelik bilinçli bir müdahale olduğu yönünde güçlü bir eğilim oluşturmuştur.

Sekizli kıraat tasnifleri, yalnızca yedi kıraatin hadiste geçen yedi harf[4] ile özdeşleştirilmesi şeklindeki hatalı anlayışı düzeltme amacıyla değil, aynı zamanda İbn Mücâhid'in ileri sürdüğü sıhhat ve şöhret vasfının sadece yedi kıraate özgü olduğu iddiasını geçersiz kılmak amacıyla da kaleme alınmıştır. Bazı eserlerde sekizinci imam olarak Ebû Ca'fer (öl. 130/747-48) veya Halef b. Hişâm'ın (öl. 229/844) zikredildiği örneklere rastlansa da genel kabul, yedi kıraate ilave olarak Ya'kûb el-Hadramî'nin (öl. 205/821) tercih edilmesi yönünde olmuştur. Klasik kaynaklarda Ya'kûb'un kıraatine dair aktarılan bazı bilgiler, bu tercihin gerekçesini izah eder niteliktedir. Nitekim Ebû Amr ed-Dânî'den (öl. 444/1053) nakille İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), Ebû Amr'dan (öl. 154/771) sonra Basralıların büyük çoğunluğunun Ya'kûb'un kıraatini benimsediklerini ve onun tercihine bağlı kaldıklarını ayrıca İbn Galbûn'dan (öl. 399/1009) Basra'daki camilerde yalnızca Ya'kûb kıraatinin okunduğunu işittiğini nakletmiştir.[5] Benzer şekilde, Ebû Bekr b. Eşte el-İsfahânî de (öl. 360/971) Basra camilerindeki imamların kendi dönemine kadar Ya'kûb'un kıraati üzere okumaya devam ettiklerini ve kendilerinin de bu durumu bizzat müşahede ettiklerini belirtmiştir.[6] Bu rivayetler, Ya'kûb'un kıraatinin sadece bireysel düzeyde değil, belli bir bölgede yerleşiklik kazandığını göstermektedir. Dolayısıyla İbn Mücâhid'in tercihinin aksine sekizli kıraat tasniflerinde onun adının yer alması, tarihsel ve bölgesel temellere dayanan bir tercihi yansıtmaktadır. Bu doğrultuda bazı müelliflerin Ya'kûb'a yönelik ilgisi, yalnızca onun kıraatini aktarmaktan ibaret kalmamış, aynı zamanda bu tercihin ilmî gerekçelerine de temas edilmiştir. Örneğin İbn Ebû Meryem (öl. 565/1170'den sonra), Ya'kûb'un sekizinci imam olarak sonradan dahil edilmesini, kıraat tercihindeki isabeti ve ilmî dirayetiyle birlikte, rivayetinin çokluğuyla açıklamıştır.[7] Ya'kûb kıraatinin, yedi kıraatin taşıdığı şartları haiz olduğuna işaret eden bu rivayetlerin yanı sıra İbn Mücâhid sonrası yedili tasnife dair bazı değerlendirmelerde, Ya'kûb'un İbn Âmir (öl. 118/736), Hamza (öl. 156/773) ve Kisâî (öl. 189/805) gibi yedi imam arasında yer alan bazı kurrâdan daha öncelikli olduğu, eğer böyle bir tasnifi İbn Mücâhid yapmamış olsaydı, Ya'kûb'un bu listeye dahil edilmesinin kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir.[8] Bu bağlamda, sekizli kıraat tasniflerinin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, sadece İbn Mücâhid'in yedili kıraat sınırlandırmasına karşı bir itiraz olarak değil, aynı zamanda kıraat geleneğinin iç dinamikleri ve tarihî şartlarının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu tasnifler, dönemin ilmî ortamında hem rivayet zincirlerinin doğruluğu hem de kıraatlerin dilbilimsel ve usûlî yönlerden değerlendirilmesi süreçlerini kapsayan çok yönlü bir metodolojik zeminde şekillenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmaların tarihsel arka planının, telif gerekçelerinin ve metinsel örneklerinin sistematik

1 Mehmet Dağ, "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar/2006), 81-104.

2 Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâʿ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/43.

3 Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 82.

4 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boga (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr/Dâru'l-Yemâme, 1993), "Fezâilü'l-Kur'ân", 5 (No. 4706).

5 Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1932), 2/387.

6 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/43.

7 Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûm teteʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz* (Beyrut: Dâru Sadr, 1975), 1/154.

8 Ebû Muhammed Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: Dâru Nahda, 1960), 39; Ebû'l-Kâsım Yûsuf b Alî b Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, thk. Cemâl b. es-Seyyid b. Rufâî eş-Şâyib (Müessesetü Semâ, yy. 2007), 70-71; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, thk. Şuayb el-Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/170-171; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/39.

bir şekilde incelenmesi, sekizli kıraat tasniflerinin anlaşılmasında vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Yukarıda aktarılan tespitler çerçevesinde bu çalışma, sekizli kıraat tasniflerinin tarihsel arka planını, telif edilme gerekçelerini, örneklerini ve nihaî planda niçin yedili tasnifler kadar değer bulmadığını ele almayı amaçlamaktadır. Böylece söz konusu tasniflerin hangi ilmî ve tarihî ihtiyaçlardan doğduğu, mantıksallığı, literatürde nasıl bir yer edindiği ve nasıl bir yankı ve etki oluşturduğu açıklığa kavuşturulacaktır. Türkiye özelinde, sekizli kıraat tasniflerini müstakil biçimde ve bütüncül bir yaklaşımla doğrudan merkeze alan akademik bir çalışmanın bulunmaması,[9] bu çalışmanın hem içerik hem de yöntem açısından literatüre özgün ve kayda değer bir katkı sunma potansiyelini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çalışma, kıraat tasniflerinin gelişim sürecine dair analitik bir perspektif sunmayı amaçladığı gibi İbn Mücâhid sonrası dönemde şekillenen kıraat algısını, bu algı doğrultusunda telif edilen eserlerin ilmî zeminini, söz konusu eserlerin ilmî çevrelerde ve tedrisat yapılarında ne tür karşılıklar bulduğunu, farklı türler içerisinde nasıl temerküz ettiğini bütüncül bir bakışla ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmamızda yalnızca, münderecatında doğrudan sekiz kıraati içeren bazı eserlere yer verilmiştir. Dânî'nin müfredat türü çalışmalarında görüldüğü üzere, müstakil olarak kaleme alınan kıraatlerin sonradan bir araya getirilmesiyle oluşturulan sekizli tasnifler[10] ile Sıbtu'l-Hayyât'ın (öl. 541/1146) *el-Mübhic fî'l-kırâ'âti's-semân*[11] adlı eserinde olduğu gibi, her ne kadar başlığı sekiz kıraate işaret etse de içerik itibariyle İbn Muhaysın, A'meş, Halef ve Yezîdî'nin okuyuşlarını da kapsayarak aslında on ikili tasnif hüviyetine sahip eserler, bünyelerinde yer alan kıraatlerin sahih veya şâz oluşuna bakılmaksızın sekiz kıraatle sınırlı bir yapı arz etmediklerinden bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. İçeriğinde sadece sekiz kıraatin yer aldığı çalışma örnekleri, rivayet ve dirâyet esasına göre iki ana gruba ayrılarak değerlendirilmiştir. Sayıca yirmiyi aşan bu eserlerin detaylıca incelenmesi çalışmanın sınırlarını aşacağından, literatür içerisinden tercih edilen bazı eserler genel hatlarıyla tanıtılmış ve böylece ilgili literatüre yönelik yapılacak daha kapsamlı çalışmalara bir zemin hazırlanması hedeflenmiştir.

1. SEKİZLİ TASNİFLERİN TARİHSEL ARKA PLANI

Kıraat ilminin tarihsel seyri içerisinde önemli bir dönüm noktasını, İbn Mücâhid'in kıraat imamlarını yedi isimle sınırlandırma yönündeki tasarrufu teşkil etmektedir. Bu tasarruf, yalnızca tasnifî bir tercih olmaktan öte, kıraat geleneğinin sınırlarını belirleme ve rivayetlerin konumunu yeniden tanımlama bakımından yapısal bir kırılma niteliği taşımaktadır.

İbn Mücâhid'in kıraat ilmini yedi imamla sınırlandırma yönündeki tercihi, sonraki dönem kıraat telif geleneğinde iki ana yönelimin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu yönelimlerden ilki, İbn Mücâhid'in belirlediği yedi kıraati merkeze alan ve bu sınırlandırmayı esas alan müteakip çalışmalarla temsil edilirken; ikinci yönelim, yedili tasnifle yetinmeyip ona yeni kıraat imamlarını da ekleyerek daha kapsayıcı ve alternatif tasnifler oluşturan müelliflerin faaliyetleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Özellikle sekizli tasniflerin bu ikinci gruba dahil olduğu görülmekte, söz konusu tasniflerde hem rivayet esaslı farklılıkların aktarımına hem de dirâyet temelli tevcîh yaklaşımlarına yer veren eserlerin kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Sekizli tasnifler, bazı istisnai örnekler bulunmakla birlikte, genel olarak meşhur yedi kıraat imamına Ya'kûb'un eklenmesiyle ortaya çıkan tasnif modelini ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim literatürde zikredilen sekizli tasnif örnekleri incelendiğinde, Dâcûnî (öl. 324/936) ve en-Nakkâş'a (öl. 351/963) ait eserlerin dışındakilerde sekizinci imam olarak Ya'kûb'un tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, Ya'kûb'un sekizli tasniflerde baskın bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklarda sekizli tasniflere dair zikredilen örneklerin hicrî 4. asrın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşması, bu tasnifin yedili sistemden kısa bir süre sonra geliştiği izlenimini vermektedir. Özellikle İbn Mücâhid'in çağdaşı ve akranı olan İbnü'l-Münâdî'nin (öl. 336/947)[12] *el-Îcâz ve'l-iktisâr* ile Abdurrezzâk el-Antâkî'nin (öl. 339/951)[13] *Kitâb fî'l-kırâ'âti's-semân* adlı çalışmaları, sekizli tasnifin erken dönemlerde sistemli biçimde ortaya konulmaya başlandığını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı kaynaklarda *Kitâbü's-seb'a*'dan daha eskiye tarihlenen kıraat literatürüne atıfta bulunulmakta ve bu eserlerde sekiz kıraati içeren tasniflerin varlığına doğrudan olmasa da dolaylı biçimde temas edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mekkî (öl. 437/1045), İbn Cübeyr'in (öl. 258/871) beş farklı şehirden birer kurrâ seçerek oluşturduğu beşli tasnifin yanı sıra, yedi imama Ya'kûb'u da eklemesiyle sekizli bir tasnif daha yaptığından söz etmiştir.[14] Ebû Şâme ve Zerkeşî gibi müellifler de sekizli kıraat tasnifinin İbn Mücâhid'in sistemleştirmesinden önce mevcut olduğuna dair bir kanaat serdetmişlerdir. Ancak onlar, Mekkî'nin söz konusu tasnifi doğrudan İbn Cübeyr'e nispet eden yaklaşımını benimsememiş, sekizli tasnifin erken dönemde varlığına işaret etmekle yetinerek bunu belirli bir şahsa bağlamaktan kaçınmışlardır.[15] Bu durum, sekizli tasnifin kökenine dair farklı rivayetlerin bulunduğunu, ancak bu tasnifin İbn Mücâhid öncesi dönemde gündeme geldiğini göstermektedir. İbnü'l-Cezerî'nin, "Dâcûnî on kıraat imamından biri olan Ebû Ca'fer'i yedi imama ekleyerek kıraat kitabını telif etti."[16] şeklindeki ifadesi de sekizli sistemin İbn Mücâhid öncesine

9 Bu hususta Oktay Kanca, Sekizli Kıraat Tasnifleri: Ahvâzî ve Ebû Ma'şer et-Taberî Örneği başlıklı yüksek lisans tezi hazırlamış ancak çalışmasının içeriğinde sekizli tasniflerin tarihi, neden telif edildiği yahut literatürde yer alan örnekleri gibi hususlara temas edilmemiş yalnızca iki eser mukayeseli şekilde incelenmiştir. Detaylı bilgi için bk. Oktay Kanca, *Sekizli Kıraat Tasnifleri: Ahvâzî ve Ebû Ma'şer et-Taberî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

10 Abdurrahman Çetin, "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 37.

11 Tayyar Altıkulaç, "Sıbtu'l-Hayyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/89-90.

12 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/44.

13 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/16-17.

14 Mekkî, *el-İbâne*, 90; Es-Seyyid Rızk et-Tavîl, *Medhal fi ulûmi'l-kırâ'ât* (Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985), 149-150.

15 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 1/159; Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957), 1/329.

16 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

kadar uzandığına dair bir başka önemli veridir. Benzer biçimde, "Kisâî, Halife Me'mûn döneminde yedi imama ilhak edildi, yedinci imam Ya'kûb idi. Ancak İbn Mücâhid, yedinci imam olarak Ya'kûb yerine Kisâî'yi tercih etti."[17] şeklindeki rivayet de kıraat imamları arasında sekizli bir sıralamanın daha önceden mevcut olduğuna dolaylı biçimde işaret etmektedir. Bu rivayet, İbn Mücâhid öncesinde Ya'kûb'un Kisâî'den önce yedinci imam konumunda yer aldığı bir tertibin kullanılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Mevcut veriler bir arada değerlendirildiğinde, sekizli tasnifin meşhur yedi kurrânın belirlenmesinden hemen öncesinde ya da kısa bir süre sonra ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak bu tasnif modelinin tedvîn geleneğinde kalıcı ve kurumsal bir yapıya dönüşüp alternatif bir tasnif hüviyeti kazanmasının İbn Mücâhid'in yedili sisteminden sonra olduğu aşikârdır.

2. SEKİZLİ TASNİFLERİN TELİF GEREKÇESİ VE İMAM YA'KÛB'UN TERCİH EDİLME SEBEBİ

Kıraat ilmi tarihinde yedi imamla sınırlı tasnif modelini esas alan ilk bütünlüklü telif, İbn Mücâhid'in kaleme aldığı *Kitâbu's-seb'a* adlı eseridir.[18] Müellif, eserinin giriş bölümünde maksadını şu sözlerle beyan etmektedir: "Bu kitapta Hicaz, Irak ve Şam halkının benimsediği kıraatlerden haber verecek, farklılıklarını ve ittifak ettikleri hususları da izah edeceğim."[19] Ardından, söz konusu bölgelerde halkın benimsediği kıraatlerin, nesilden nesle intikal ettiğini, tâbiûndan itibaren her bir bölgede bu rivayeti temsil eden bir imamın ön plana çıktığını ve bu imamların kıraatlerinin hem halk hem de ilim ehli tarafından kabul gördüğünü ifade etmiştir.[20] İbn Mücâhid'in bu tercihinin temelinde, o dönemde büyük şehirlerde yaygın olan ve şöhret bulan kıraatleri tespit etme gayesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim başka bir yerde yedi imamı zikrettikten sonra, bu kıraat imamlarının Hicaz, Irak ve Şam bölgelerinde tâbiûndan sonra kıraat mirasını devraldığını ve bu bölgelerdeki halkın tamamının onların kıraatlerini benimsediğini belirtmiştir.[21]

İbn Mücâhid'in var olan kıraat birikimini yedi imamla sınırlaması, sonraki dönemlerde büyük bir etki uyandırmış, kıraat literatüründe *seb'a* odaklı eserlerin çoğalmasına yol açmıştır. Bazı araştırmalar, İbn Mücâhid'den Zehebî'ye (öl. 748/1348) kadar geçen yaklaşık dört asırlık sürede sadece yedi kıraat üzerine yazılmış 126 müstakil eserin varlığından söz etmiştir.[22] Bu niceliksel veri, yedi kıraat sisteminin ilmî çevrelerde kazandığı otoriteyi istatistiksel olarak görünür kıldığı gibi, söz konusu sistemin dönemin ilmî üretiminde merkezî bir referans çerçevesi haline geldiğini de göstermektedir. Üstelik bu durum, yedi kıraat anlayışının yalnızca uzmanlar düzeyinde teorik bir kabulle sınırlı kalmayıp, tedrîs, rivayet zincirleri ve icâzet uygulamaları yoluyla geniş halk kesimlerine sirayet eden, istikrarlı ve yerleşik bir kanaate dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, söz konusu dört asırlık süreçte yedi kıraat tasnifi hem ilim ehli nezdinde hem de toplumsal düzlemde otorite kazanan ve normatifleşen bir sistem olarak işlev görmüştür. Ancak bu tercih, eleştirilerden azade kalmamış; söz konusu tenkitler ise genellikle iki ana eksen etrafında yoğunlaşmıştır. Birincisi, İbn Mücâhid'in kurrâ ve kıraatleri sınırlandırırken yedi rakamını tercih etmesinin, aynı sayısal değeri taşıyan yedi harf olgusuyla örtüştüğü yönünde bir algı üretmesidir. Bunun pratikteki izdüşümü ise ilgili hadiste geçen[23] yedinin doğrudan söz konusu yedi kıraate işaret ettiği şeklinde yanlış bir kanaatin oluşması ve neticede yedinin dışında kalan sahih okuyuşların dışlanmasıdır.[24] Nitekim bu yanlış algıyı gidermek amacıyla, daha fazla kıraat, rivâyet ve tariki ihtiva eden eserlerin kaleme alınması yoluna gidilmiştir. İkinci eleştiri ise İbn Mücâhid'in Hicaz, Irak ve Şam bölgelerinde halkın benimsediği kıraatleri aktaracağını söyleyip yedi kıraatle yetinerek kendi döneminde adı geçen şehirlerde rağbet gören birçok ihtiyârı göz ardı etmiş olmasıdır.[25] İşte bu tür eleştiriler, kıraat ilminin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiği düşüncesini doğurmuş ve sekizli, onlu gibi farklı sayıda kıraatleri içeren tasniflerin ortaya çıkışında önemli bir etken olmuştur.[26] Bu çerçevede, sekizli tasniflerin, hem İbn Mücâhid'in yedili tasnifinin oluşturduğu birtakım olumsuzlukları bertaraf etmek hem de yedili sistemin sınırlandırıcı yapısını aşarak Ya'kûb kıraatini de sistem içine dahil etmek amacıyla ortaya konduğu söylenebilir.

Bu noktada şu soruların cevapları önem arz etmektedir: İbn Mücâhid'in kıraatleri yediyle sınırlandırmasından sonra telif edilen sekizli tasniflerde -istisnası olmakla birlikte- neden özellikle Ya'kûb kıraati tercih edilmiştir? O dönemde Ebû Ca'fer, Şeybe (öl. 130/747), İbn Muhaysın (öl. 123/741), A'rec (öl. 130/747-48), A'meş (öl. 148/765), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve başka bazı imamların kıraatlerinin hâlâ okunmakta olduğu bilinmesine[27] rağmen, müelliflerin tercihi neden Ya'kûb'dan yana şekillenmiştir? İbn Mücâhid döneminde, Ya'kûb'la birlikte Ebû Ca'fer ve Halef'in kıraatlerini esas alan yaklaşık elli civarında âlimin bulunduğu ifade edilmekteyken[28] ve bu isimler daha sonra kabul gören onlu tasnifte de yer almakta iken, neden sekizinci kâri olarak Ya'kûb'a yer verilmiştir?

Sekizli kıraat tasniflerinde özellikle Ya'kûb'un tercih edilmesinde belirleyici olan asıl unsur, İbn Mücâhid'in yedili sisteminde de merkezî bir ölçüt olarak öne çıkan "şöhret" kriteridir. Nitekim Ebû Ca'fer ve Halef gibi sıhhati açısından herhangi bir ihtilaf bulunmayan hatta İbn Mücâhid dönemi kaynaklarında kıraatleriyle tanınan önemli râviler arasından Ya'kûb'un sekizli sistemde yer bulmuş olması, kıraatlerin kabulünde salt rivayet zincirinin sağlamlığı ya da metin güvenilirliği gibi teknik ölçütlerin tek başına yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu tercih, esasen İbn Mücâhid'in yedili sistemindeki seçiminde de açıkça gözlemlenen

17 Mekkî, *el-İbâne*, 39; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/329; Tavîl, *Medhal*, 152.

18 Mekkî, *el-İbâne*, 87; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/34.

19 Ebû Bekr İbn Mücâhid, *Kitâbu's-sebʿa fi'l-kırâʾât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1980), 45.

20 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-sebʿa*, 49.

21 İbn Mücâhid, *Kitâbu's-sebʿa*, 87.

22 Ahmed Humud Alrowithy, "el-Müellefât fi'l-kırâ'âti's-semân", *IJAZ ARABI: Journal of Arabic Learning* 7/2 (2024), 537.

23 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5 (No. 4706).

24 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 82-87.

25 Mekkî, *el-İbâne*, 87-89; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 83.

26 Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: OTTO, 2016), 75.

27 Mekkî, *el-İbâne*, 87-89; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 83.

28 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 83; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 75.

temel bir metodolojik eğilimin devamı mahiyetindedir: Şöhret -yani bir kıraat imamının kendi rivayetiyle tanınırlığı, ilmî çevrelerdeki yaygın itibarı ve ümmet nezdindeki kolektif kabul düzeyi- kıraatlerin tasnifinde belirleyici ve ayırt edici bir kriter olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Ya'kûb'un, özellikle Basra merkezli ilmî muhitlerde kazandığı güçlü otorite, kıraatinin bu bölgede köklü bir okuma geleneği halinde nesiller boyunca intikal etmesi ve bu suretle istikrarlı bir şöhret zeminine kavuşması, sekizli tasniflerde ona öncelik tanınmasında etkili olmuş görünmektedir. Bununla birlikte, Ebû Caʿfer ve Halef'in onlu kıraat tasniflerinde yer bulmuş olmaları, söz konusu kıraatlerin de muteber ve kabul görmüş rivayetler arasında değerlendirildiğini; ancak sekizli tasnif bağlamında belirleyici tercihin, salt rivayet güvenilirliğinden ziyade bölgesel şöhret, yerleşik okuma pratiği ve tarihsel süreklilik gibi dinamiklerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, sekizinci kıraat olarak Ya'kûb'un seçilmiş olması, kıraat ilminin sistematik gelişimi içinde tarihsel popülariteyi ifade eden "şöhret"in kurucu bir kriter olarak ne denli etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle sekizli tasnifler hem rivayet zincirinin güvenilirliğini hem de ilmî çevrelerdeki kabul ve yaygınlığı birlikte değerlendiren çok boyutlu bir seçiciliğe işaret etmektedir.

Sekizli tasnifte Ya'kûb kıraatinin yer almayı gerçekten hak edecek derecede bir şöhrete ulaşıp ulaşmadığı sorusu, kıraat tarihinin ilmî ve sosyolojik arka planı açısından dikkate değer bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Sekizli tasniflerin başat ismi Ya'kûb'un kıraatinin Basra'da tam olarak hangi dönemde yaygınlık kazandığı ve ne zamana kadar takip edildiği kaynaklarda açıkça belirtilmemekle birlikte, onun Ebû Amr'dan sonra kıraat imamı olduğu, uzun yıllar Basra camiinde kendi kıraatine göre imamlık yaptığı, İbn Uyeyne (öl. 198/814), Yahyâ el-Kattân (öl. 198/813), İmam Şâfiî (öl. 204/820) gibi birçok âlimin bulunduğu dönemde harfini/kıraatini alenen okuttuğu, insanların bu kıraate hüsnü kabulle yaklaştığı ve bu bağlamda olumsuz herhangi bir durumun yaşanmadığı rivayet edilmiştir.[29] Mekkî'nin, hicrî ikinci yüzyılın başlarında beş şehirde hangi kurrânın kıraatinin çoğunluk tarafından okunduğunu aktarırken Basra'da Ebû Amr ile birlikte Ya'kûb'u da zikretmesi, bu kıraate karşı belirgin bir eğilimin varlığını ortaya koymaktadır.[30] İnsanların Ebû Amr'dan sonra bu kıraate teveccüh göstermesinin arka planında ise Ya'kûb'un uzun yıllar Basra'da imamlık yaparak[31] kıraatini toplumun tüm kesimlerine ulaştırma imkânı bulmuş olması ve akabinde de bu kıraatin uzun yıllar Basra'daki imamlar tarafından devam ettirilmiş olması[32] gösterilebilir. Nitekim Kûfe'de Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665 [?]), Şam'da ise Ebû Amr kıraatinin yerleşik hale gelmesinde de benzer bir durumun etkili olduğu müşahede edilmektedir.[33] Bu örnekler, bir kıraatin yaygınlaşmasında yalnızca ilmî yetkinliğin değil, aynı zamanda uzun süreli bölgesel nüfuzun ve kurumsal sürekliliğin de önemli rol oynadığını göstermektedir.[34] Bununla birlikte, Ya'kûb'un kıraati yalnızca imamlık yaptığı dönemle sınırlı kalmamış, vefatından sonra da Basra'da yayılmaya devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin İbn Eşte'ye nispetle aktardığı, "Basra halkı Zenc günlerinde (isyanında) ikiye ayrıldılar; mescid ehli (merkezdekiler) Ya'kûb, kabile ehli (banliyödekiler) ise Eyyûb kıraatini takip ettiler. Günümüze kadar Basra'daki camilerde Ya'kûb kıraati imamlar tarafından okunageldi, biz de bu şekilde idrak ettik."[35] şeklindeki rivayet, bu duruma işaret etmektedir.

Rivayette geçen Zenc İsyanı, Abbâsîler döneminde 255-269/869-883 yılları arasında gerçekleştiğine[36] göre, Ya'kûb kıraatinin bu tarihlerde Basra'da etkin bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetin kendisine nispet edildiği İbn Eşte'nin vefat tarihi (360/971) ve "Günümüze kadar Basra'daki camilerde Ya'kûb kıraati, imamlar tarafından okunageldi ve biz de bu şekilde idrak ettik." şeklindeki beyanı ise bu kıraatin Zenc isyanından sonraki süreçte de şöhretini sürdürdüğü izlenimini vermektedir. Zira geniş İslâm coğrafyasında baskın bir kıraat konumuna yükselmemiş bir kıraatin, Basra'daki camilerde görev yapan imamlar tarafından tercih edilmesi, ancak güçlü bir yerel otorite, köklü bir rivayet geleneği ve bölgesel şöhretin belirleyici rolüyle izah edilebilir. Dânî'nin, İbn Galbûn'dan Basra camilerinde yalnızca Ya'kûb kıraatinin okunduğuna dair nakli[37] ise sonraki süreçte Ya'kûb kıraatinin bölgede iyice hâkimiyet kazandığını göstermektedir. İbn Galbûn'un bu değerlendirmesinin tarih aralığını tespit etmek güç olsa da hocası Muhammed b. Sâlih el-Hâşimî'nin vefat tarihi 368/978-79 olduğuna ve Basra'ya gidişi bu tarihten önce gerçekleştiğine göre,[38] H. 368 yılından önce de Basra'da Ya'kûb kıraatinin egemen konumda olduğu söylenebilir. Ayrıca Dânî de bir tarih aralığı belirtmeksizin, Ebû Amr'dan sonra Basralıların genelinin Ya'kûb'un ihtiyarına itimat ettiğini ve çoğunluğun onun yoluna tabi olduğunu zikretmiştir.[39]

Rivayetlerin bütününden ortaya çıkan tablo, Ya'kûb kıraatinin hicrî iki yüzlü yılların başlarında Basra'da Ebû Amr kıraatiyle birlikte okunduğu ve zamanla camilerde baskın bir tercih unsuru olarak kabul edilebilir konuma geldiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu rivayetler yedili tasnifin gerçekleştiği tarih aralığında[40] Ya'kûb kıraatinin durumu hakkında net bir tablo sunmamaktadır. Bu durum, acaba İbn Mücâhid tasnifini yaparken Ya'kûb kıraatinin şöhretini kaybetmiş olabileceği yönünde bir şüpheyi

29 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/170.

30 Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâʾât ve'l-îzâh ʿanhâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/31.

31 Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb el-Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/283.

32 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/170.

33 Bu hususta bk. İbn Mücahid, *Kitâbü's-seb'a*, 67; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/292.

34 İbnü'l-Cezerî ilgili durumu, "Bir imam, dili oluşturan vecihler arasından belirli bir okuyuş biçimini tercih etmiş, onu diğerlerine üstün tutmuş, bu okuyuşta süreklilik gösterip ona bağlı kalmıştır. Bu tercih ve süreklilik sayesinde söz konusu okuyuş yaygınlık kazanmış, imam bu okuyuşla tanınır hâle gelmiş, insanlar bu okuyuşu özellikle ondan talep etmiş ve almışlardır. Bu sebeple kıraat, diğer kurrâya değil, ilgili imama nispet edilmiştir. Bu nispet, tercih, devamlılık ve bağlılık esasına dayanmakta olup, icad, şahsî görüş veya içtihat esasına dayalı değildir." ifadeleriyle netleştirme yoluna gitmiştir. bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/52.

35 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/388.

36 Mustafa Demirci, "Zenc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/250.

37 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/387.

38 Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Hasan İbn Galbûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/500.

39 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/43.

40 Bu hususta detaylı bilgi için bk. Mekkî, *el-İbâne*, 87.

beraberinde getirmektedir. Ne var ki İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a*'yı yazma sürecinde bir müddet Kisâî ile Ya'kûb arasında tercih yapmak durumunda kaldığı,[41] nihayetinde ise kendi nazarında senedinin âlî olması sebebiyle Kisâî'yi Ya'kûb'a tercih ettiği yönündeki tespit,[42] şöhret odaklı şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Çünkü İbn Mücâhid'in, kıraat tasnifi sürecinde Ya'kûb'u bir tercih unsuru olarak gündeme almış olması, onun da İbn Mücâhid'in belirlediği şöhret kriterine sahip bulunduğunu göstermektedir. Aksi hâlde, Ya'kûb'un kıraatinin söz konusu kriterleri karşılamaması durumunda, iki imam arasında tercihte bulunmayı gerektirecek bir tereddüt zemininin oluşmayacağı aşikârdır. Ayrıca, yedili tasnifin hemen öncesinde yaygın olan bir kıraatin kısa süreliğine yerini başka bir kıraate bırakıp akabinde tekrar camilerde okunacak ölçüde organize bir şekilde yayılması hem zamansal hem de toplumsal kabuller açıdan oldukça güç görünmektedir. Bu bağlamda, kaynaklarda geçen "İki yüzlü yılların başında insanlar Basra'da Ebû Amr ve Ya'kûb'u, Kûfe'de Âsım ve Hamza'yı, Medine'de Nâfi'yi, Mekke'de İbn Kesîr'i, Şam'da ise İbn Âmir'i takip ettiler ve bu şekilde devam ettiler. Ne zaman ki üç yüzlü yılların başına gelindi, İbn Mücâhid Ya'kûb'u silerek yerine Kisâî'yi ikame etti."[43] şeklindeki ifade, İbn Mücâhid dönemi Basra'sında Ya'kûb kıraatinin halen şöhret ölçütünü karşıladığını açıkça ortaya koymaktadır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (öl. 543/1148), "İbn Mücâhid önceleri Kisâî yerine Ya'kûb'u yedili tasnife dahil etmiş, ancak sonradan bundan vazgeçerek Kisâî'den yana karar kılmıştır."[44] şeklindeki değerlendirmesi ise bu konudaki muğlaklığı net bir şekilde gidermektedir. Diğer yandan, İbn Mücâhid'in Ya'kûb'a tasnifinde yer vermemesine dair yapılan değerlendirmelerde, bu kıraatin yeterince şöhret bulamadığı yönünde bir tespitten ziyade, senedinin nâzil olması[45] yahut umumun kıraatinden ayrılan okuyuşlar içermesi gibi teknik gerekçelere atıfta bulunulması,[46] söz konusu kıraatin iştihârı hususunda herhangi bir problemin bulunmadığını göstermektedir. Ya'kûb kıraatinin senedinin nâzil olduğu ya da ammenin kıraatinin dışına çıkan bazı okuyuşları içerdiği yönündeki eleştiriler ise esasen yedili tasnifin meşruiyetini tahkim etmek ve bu sisteme yöneltilen itirazları peşinen bertaraf etmek gayesiyle ileri sürülmüş savunma refleksleri olarak değerlendirilmelidir. Kıraat senedinin nâzil oluşuna dair değerlendirmelerde hem ihtimal bildiren "لعل"[47] edatının kullanılması[48] hem de temrîz kalıbıyla aktarım yapılması,[49] bu tür görüşlerin kesin değil, olasılığa dayalı, yanlı ve geriye doğru anakronik bir okumayla şekillendiğini göstermektedir. Her ne kadar Ya'kûb'un bazı kıraat farklılıklarında tek başına kaldığı yerler bulunsa da[50] -ki tüm sahih kıraatlerde olağan kabul edilir- oransal olarak diğer kurrâyla ciddi bir uyuşmazlık göstermemesi[51] ve selefe uygun, mutedil ve uzlaşı sağlayan bir kıraat anlayışını benimsemesi;[52] onun, ammenin kıraatinden ayrıldığına dair iddiaları da sübjektif kılmaktadır. Nitekim Ya'kûb kıraatinin; yedili sistemde yer alan diğer kurrânın gerisinde olmadığının belirtilmesi,[53] Hamza kıraati gibi zedeleyici, itibar aşındırıcı, güven sarsıcı eleştirilere[54] maruz kalan kurrânın aksine, bu tür tenkitlere uğramadığının ifade edilmesi[55] ve birçok âlim tarafından Hamza ve Kisâî'ye tercih edildiğinin söylenmesi,[56] söz konusu iddiaların geçerliliğini ortadan kaldırmaktadır

Sonuç olarak, Ya'kûb kıraatinin, İbn Mücâhid'in kıraat seçkisinde esas aldığı başat ölçüt olan "şöhret" kriterini karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İbn Mücâhid'in Ya'kûb'u dışarda bırakıp Kisâî'yi tercih etmesinde neyin veya nelerin etkili olduğu hususu detaylı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, İbnü'l-Arabî'den gelen şu rivayet bu konuda önemli bir ipucu sunmaktadır: "Yedi kıraati bir araya getiren İbn Mücâhid'dir. Ya'kûb'u, sultanın emriyle çıkardı, Kisâî'yi ekledi. Siyasi otorite bunu halka zorunlu kıldı. Böylece uygulama kalıcı hale geldi…"[57] Görüldüğü üzere, bu tercihin iddia edildiği gibi birtakım teknik sebeplerden değil, dış müdahale sonucu şekillendiği anlaşılmaktadır. Zehebî'nin, Ya'kûb'un Kisâî'den aşağı olmadığını hatta imamlar nezdinde daha fazla tercihe şayan görüldüğünü, ancak "saâdet" ile rızıklandırılanın Kisâî olduğunu ifade etmesi de[58] bu tercihin arka planında dışsal etkenlerin belirleyici olduğuna işaret etmektedir.

41 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 85.

42 Ebu'l-Fazl er-Râzî, *Meʿânî'l-ahrûfi's-sebʿa*, thk. Hasan Ziyauddin Itr (Katar: Vizâratü'l Evkâf ve'ş-Şuûni'l- İslâmiyye, 2011), 327.

43 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/124. Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 83.

44 Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, thk. Ammâr Talibî (Mısır: Dâru't-Türâs, 2012), 359.

45 Râzî, *Meʿânî'l-ahrûfi's-sebʿa*, 327; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 83. Âlî ve nâzil isnad tabirleri, bir hadisin farklı tariklerindeki râvi sayısı ile ilgilidir. Âlî isnad, bir hadisin az sayıda râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşmasını ifade ederken; nâzil isnad aynı rivâyetteki râvi sayısının çokluğunu ve ana kaynağa yani Hz. Peygamber'e uzaklığını anlatmaktadır. Bu hususta detaylı bilgi için bk. Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/157. Süyûtî kıraatte âlî isnada dair naklettiği hususları, usûl-i hadis kitaplarından topladığını, bunları kıraat kaideleri ile kıyasladığını, kendisinden önce bunu kimsenin yapmadığını beyan etmiş ve nihaî olarak nâzil isnadı, âlî isnadın zıddı olarak tanımlamıştır. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1974), 1/254-257.

46 Ebü'l-Hasen Alemüddîn es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâʾ ve kemâlü'l-ikrâʾ*, thk. Mervân el-Atiyye-Muhsin Harâbe (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997), 516-517; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 1/161.

47 Metnin tamamı şu şekildedir: "وهذا بعد أن تربص مدة من الدهر بتأليف كتابه المسبّع يترجح فيها بين تقديم علي بن حمزة الأسدي وبين يعقوب بن إسحاق فيه، إلى أن رأى ما أوجب يُقَدِّم علياً على يعقوب، ولعل ذلك كان منه لتحصّل حروفه قبله متلوةٌ عاليةٌ بعد أن لم يكن عنده حروفُ يعقوبَ كذلك" Râzî, *Meʿânî'l-ahrûfi's-sebʿa*, 327. Metin, müellifin kıraat tasnifine dair tercihini, "رأى ما أوجب" ,"يترجح" ve "لعل" gibi ifadelerle de görüldüğü üzere, kesin ölçütlerle değil, uzun bir tereddüt süreci ve ihtimale dayalı bir gerekçelendirme çerçevesinde açıkladığını göstermektedir.

48 Râzî, *Meʿânî'l-ahrûfi's-sebʿa*, 327.

49 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 83.

50 Bu hususta detaylı bilgi için bk. Mustafa Hamurlı, "Ya'kûb el-Hadramî Kıraatini Diğer Kıraatlerden Ayıran Özellikler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1163-1180.

51 Bu hususta detaylı bilgi için bk. Sabrî el-Eşveh, *İ'câzü'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998), 198-199.

52 Muhammed Muflih el-Kudât vd., *Mukaddimât fi İlmi'l-Kırâ'ât* (Ürdün: Dâru Ammâr, 2001), 104.

53 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/388.

54 Bu hususta bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1973), 59-60.

55 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/170-171.

56 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/39.

57 İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*, 360.

58 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/170.

3. SEKİZLİ TASNİF ÖRNEKLERİ

İncelenen önceki kısımlarda, İbn Mücâhid'in kıraat telif sürecinde yedi imamla sınırlandırma yönündeki yaklaşımının, sonraki kıraat tasnif faaliyetlerini iki farklı istikamette biçimlendirdiği hususu tartışılmıştı. Bahse konu bu ikili yönelim, bir tarafta sarih biçimde yedili yapıyı esas alan münderecatın devamını teşkil ederken, diğer tarafta yedi kıraat anlayışının ötesine geçilerek farklı kurrâ ilavesiyle İbn Mücâhid'in yedili sisteminden neşet eden yanlış kanaatleri ve hatalı anlayışları bertaraf etmek için sekizli, onlu ve daha fazla sayılarla şekillenen alternatif tasniflerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Söz konusu bu kavramsal çerçevenin ardından, takip eden bölümde özellikle ikincil yönelim olan sekizli kıraat tasniflerinden muhtelif örneklerin tahliline geçilecektir.

Kıraat telif geleneğinde, farklı bölgelerde uzun süre örnekleri verilen bu tasnifler genellikle özlü ve muhtasar biçimde kaleme alınmış; bu tercih, "vecîz", "telhîs" ve "tezkire" gibi kısa ve öz anlatımı çağrıştıran adlandırmalara da yansımıştır. Özlü hazırlanma gerekçesi, bazı müelliflerce eserlerin mukaddimelerinde açıkça belirtilmiş, bu tasniflerin kıraat ilmini öğrenmek ve ezberlemek isteyenlere yönelik olarak telif edildiği ifade edilmiştir.

Söz konusu sekizli tasniflerde kaleme alınan eserlerin, bir yandan rivayet eksenli kıraat tasniflerinin, yani sahih senedlerle nakledilen ve râvi silsileleriyle sabit hale gelen kıraat farklılıklarının kronolojik ve isnad temelli aktarımını esas aldığı görülmektedir. Diğer yandan ise bu eserler, dirâyet merkezli değerlendirme metotlarını önceleyen, kıraat farklılıklarının gramer, sarf, nahiv ve lugavî ölçütler çerçevesinde incelenerek rasyonel bir zeminde tevcîh edilmesini konu alan sistematik çözümlemelere yer vermektedir. Bu bağlamda, sekizli kıraat tasniflerinin sadece naklî verileri aktarmakla yetinmeyip, aynı zamanda bu verilerin usûl-i kıraat bağlamında ilmî meşruiyetini tartışan metinler olduğu söylenebilir. Böylece bu eserler, rivayet ile dirâyet arasında kurulan ilmî dengeyi muhafaza eden kıraatlerin hüccet oluşunu sahih rivayet temeline dayandıran ve tevcîhu'l-kıraat yoluyla dilsel-tahlilî tutarlılığını temellendiren kıraat anlayışının temsilcisi konumundadır. Bu çerçevede, sekizli kıraat tasniflerinde benimsenen metodolojik yaklaşımı daha derinlemesine kavrayabilmek adına hem rivayet temelli aktarım biçimlerine hem de dirâyet merkezli analizlere dair bazı temsili örneklerin sunulması yerinde olacaktır. Bunlar, sadece teorik ayrımı somutlaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda sekizli tasniflerin ilmî zeminini oluşturan iki ana eksenin, yani naklî sahihlik ile aklî tevcîh arasında nasıl bir denge kurduğunu da açık biçimde ortaya koyacaktır.

3.1. Rivayet Odaklı Telif Edilen Eserler

3.1.1. *el-İcâz ve'l-İktisâr fi'l-Kırâ'âti's-Semân*

İbn Mücâhid'in çağdaşı ve akranı İbnü'l-Münâdî (öl. 336/947) tarafından kaleme alınan bu eser, yedili sistem sonrası Ya'kûb'un dahil edilmesiyle oluşturulan sekizli tasniflerin ilk örneğini temsil etmektedir. Net olarak ne zaman yazıldığı bilinmese de *Kitâbü's-seb'a*'nın yazımı ve müellifin ölüm tarihi göz önünde bulundurulduğunda, hicrî üç yüzlü yılların başlarında yazıldığı söylenebilir.[59] Bu da Ya'kûb kıraatine iade-i itibar amacıyla yedili sisteme karşı akademik tepkilerin kısa süre içerisinde oluşmaya başladığına işaret etmektedir.

Kaynaklarda eserle ilgili ayrıntılı bilgilere rastlanmamakla birlikte, Dânî, *Müfredetü Ya'kûb* adlı eserinde isim vermeksizin İbnü'l-Münâdî'nin söz konusu çalışmasına atıfta bulunmuş ve onun kitabında Ya'kûb'un doğrudan Ebû Amr'dan kıraat dinlediğine[60] dair bir rivayetin yer aldığını belirtmiştir.[61] İbnü'l-Cezerî ise Ya'kûb'un biyografisini aktarırken bu kitaba değinmiş ve eserinin mukaddimesinde, "Ya'kûb zamanının en iyi okuyucusuydu, sözünde lahn bulunmazdı ve Ebû Hâtim onun yanında yetişen genç talebelerdendi." şeklinde bir naklin bulunduğunu zikretmiştir.[62]

3.1.2. *Kitâbü'l-Kurrâi's-Semâniyye*

Eser, İbn Ebî Ömer en-Nakkâş adıyla meşhur olan Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mürre (öl. 352/963) tarafından kaleme alınmış olup, sekizinci kâri olarak Halef tercih edilmiştir.[63] Müellif, İbn Mücâhid'in öğrencisi olmasına rağmen, kıraatlerin yedi imamla sınırlandırılması yönündeki tasnifine muhalefet ederek sekizli bir tasnif sistemi ortaya koymuştur. Bu tasnifinde de standartların dışına çıkarak, sekizinci imam olarak Ya'kûb'a değil, Halef'e yer vermiştir.

3.1.3. *el-Bedî'*

İbn Hâleveyh'in (öl. 370/980), emîr Seyfüddevle'ye ithafen yazdığı bu eser, sekizinci kâri olarak Ya'kûb'un zikredildiği sekizli tasnifler içerisinde günümüze ulaşan ilk eserdir. İbn Hâleveyh, hocası İbn Mücâhid'in metoduna bağlı kalarak eserine mukaddimeyle başlamış, ardından zikrettiği kurrânın isimlerine, künyelerine ve kıraat senetlerine yer vermiştir.[64] Kıraat senetlerini aktarırken de bu okuyuşları hocası İbn Mücâhid'den ahzettiğini ve onun tarikiyle getirdiğini ifade etmiştir.[65] Ancak senet zincirlerini zikrederken

59 Alrowithy, "el-Müellefât fi'l-kırâ'âti's-semân", 538.

60 Bu hususstaki değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/386.

61 Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredetü Ya'kûb*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2008), 18.

62 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/387.

63 Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Lübnan: Dâru'l-Marife, 1997), 59.

64 Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Bedî'*, thk. Cayid Zeydan Muhlif. (Irak: Silsiletü İhyai't-Turâsi'l-İslâmî, 2007), 33-46.

65 İbn Hâleveyh, *el-Bedî'*, 42.

Ya'kûb'a yer vermemiştir.[66] Bu durum, İbn Mücâhid'in bu kıraati okutmadığına ve İbn Hâleveyh'in Ya'kûb kıraatini vicâde[67] yoluyla aldığına işaret etmektedir.

İbn Hâleveyh, yediye Ya'kûb'u da izafe ederek oluşturduğu tasnifinde, mezkûr kıraatleri ifade etmek için harflerden rumuzlar kullanmış ve her harfe farklı bir renk ataması yapmış ayrıca, şâz kıraatleri de haşiyede belirteceğini söylemiştir.[68] İbn Hâleveyh, bahsi geçen hususlara mukaddimesinde temas ettikten sonra sırasıyla Âsım, Ebû Amr, İbn Kesîr, Nâfi', Hamza, Kisâî, İbn Âmir ve Ya'kûb'u zikretmiş ve onlara karşılık gelen rumuz ve renklere değinmiştir. İbn Hâleveyh, sekiz kurrâ arasında yalnızca Âsım kıraatini râvi ölçeğinde bir ayrıma tabi tutmuş, Hafs'ın Şu'be'ye muhalefet ettiği yerleri "ص" harfi ve mürekkep rengiyle, ittifak olduğunda ise "ع" harfi ve altın rengiyle işaretleyeceğini söylemiştir. O, kurrâ sıralamasında da önceliği Âsım'a vermiş ve bu durumu fesahat ve yaşça diğerlerinden üstün olmasıyla açıklamıştır. Aynı şekilde Ebû Amr'ı ikinci olarak getirmesini de yaşça ileri olmasıyla, nahiv, lügat ve kıraat vecihlerini iyi bilmesiyle gerekçelendirmiştir. Bunun için de bu iki kıraat imamını diğerlerine öncelemiş ve üstünlüklerine delalet etmesi için de altın ve gümüş rengiyle vasıflandırmıştır.[69] Teknik bilgilerden sonra, kıraat farklılıkları Mushaf tertibine riayet edilerek belirlenen rumuzlar eşliğinde aktarılmış, izafet yâ'ları sûre sonlarında, idgâm, imâle gibi usûl konuları da eserin sonunda ele alınmıştır.

3.1.4. *et-Tezkire fi'l-Kırâ'âti's-Semân*

Ebü'l-Hasan İbn Galbûn (öl. 399/1009) tarafından kaleme alınan bu eser, sekizli tasnif geleneği içerisinde günümüze ulaşan üçüncü eser olma özelliği taşımaktadır. Çalışma, farklı kaynaklarda bazı küçük değişikliklerle çeşitli adlarla anılmış olmakla birlikte, alana ve muhtevasına delaleti daha açık olduğu gerekçesiyle; *et-Tezkire fi'l-kırâ'âti's-semân* ismi, diğerlerine tercih edilmiştir. Eser, mukaddime, kıraatlerin isnadı, usûl ve ferş farklılıkları ile tekbir bahsi olmak üzere beş ana bölümden oluşmuştur.

Mukaddimede eserin amaç ve metodolojisi kapsamlı biçimde ortaya konmuş, İbn Galbûn tarafından rivayet yoluyla nakledilen sekiz kıraat senetlerine yer verilmiştir. Fâtiha sûresi hariç, kıraat farklılıkları öncelikle usûl, ardından sûre tertibine bağlı olarak sistematik şekilde ele alınmıştır. İhtilafların aktarımında salt nakil sınırlandırılmamış; dilbilimsel analizler, kıraat tevcîh ve tercihlerine dair açıklamalar ile vakf ve ibtidâ meselelerine ilişkin derinlemesine değerlendirmeler yapılmıştır. Eser, tekbir bahsinin ardından, Kur'ân'ın hatmi sırasında Fâtiha ve Bakara sûreleriyle ilgili rivayetler ile sûreler arası geçişlerde uygulanan kıraat şekillerinin izahıyla tamamlanmıştır.[70]

3.1.5. *Tebsıratü'l-Beyân fi'l-Kırâ'âti's-Semân*

Eser, Şiraz'da doğan ve Fars halkının kıraat hocası (mukrîsi) olarak tanıtılan Ebü'l-Hasan Ali b. Ca'fer es-Saîdî (öl. 410/1020) tarafından kaleme alınmıştır.[71] Biyografi türündeki klasik kaynaklar, Saîdî'nin kıraat alanında sekizli bir tasnif yaptığına işaret etmiş,[72] ancak eserinin ismine açıkça yer vermemiştir. Kıraat literatürünün önde gelen isimlerinden İbnü'l-Cezerî ise *en-Neşr* adlı eserinde bu çalışmaya atıfta bulunmuş ve adını *Tebsiratü'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-semân* olarak kaydetmiştir.[73] Öte yandan *el-Mûdah* müellifi İbn Ebû Meryem de aynı eserden faydalandığını ifade etmiş, ancak İbnü'l-Cezerî'den farklı bir yaklaşım sergileyerek çalışmayı *İhtilâfu'l-kurrâ'i's-semâniye* şeklinde isimlendirmiştir.[74] Bu durum, müellifin eserine belirgin bir başlık koymadığı izlenimini uyandırmıştır. Bununla birlikte, mukaddime kısmında *Tebsira* ifadesine yer verilmiş olması, İbnü'l-Cezerî'nin tercih ettiği ismin daha tutarlı ve isabetli bir değerlendirme olduğunu göstermiştir.

Saîdî, eserine telif sebebini açıkladığı bir mukaddimeyle başlamış, ardından İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Ya'kûb kıraatlerinin senetleri ile rivayetlerini ele almıştır. Mekân isimleri dışında ayrıntıya girmeksizin isnadları zikretmiş, aynı şekilde kıraat farklılıklarını da açık ve özlü ifadelerle sunacağını, imamların isimlerini anmak yerine şehirlerini zikretmekle yetineceğini belirtmiştir.[75] Müellifin kıraatleri ele alış tarzı ise büyük ölçüde *et-Tezkire* ile uyum göstermiştir. Eser, telif edildiği dönem ve coğrafi bağlam çerçevesinde önemli bir akademik itibar kazanmış; kıraat ilminde eğitim ve öğretim süreçlerinde merkezî bir referans kaynağı olarak kabul görmüştür. Bu statüsü, eserin ilmî derinliği, metodolojik titizliği ve alandaki temel meseleleri kapsamlı şekilde ele almasıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, eserin hem klasik hem de sonraki dönemlerde kıraat disiplininin şekillenmesinde ve müfredatında vazgeçilmez bir konuma eriştiği açıkça görülmektedir. Nitekim İbn Ebû Meryem, insanların bu esere yöneldiğini ve kıraat alanında ona başvurduklarını ifade etmiş bundan dolayı da *el-Mûdah* adlı eserinde kaynak olarak bu kitabı tercih ettiğini belirtmiştir.[76]

66 Kıraat isnadları için bk. İbn Hâleveyh, *el-Bedî'*, 42-46.

67 Hadis tahammül yollarından biri olan vicâde bir kimsenin bir şeyhe ait hadisleri ihtiva eden bazı kitapları bulması ve bunlardaki hadisleri rivayet etmesidir. Nevzat Aşık, "Tahammül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/381; Recep Bilgin, *Bir Müfessirin Hadisçiliği: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Örneği* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 94-95. Bu kavram kıraat ilminde ise bir kâriye veya kıraat imamına nispet edilen mushaf, cüz veya kıraat risalelerinin yazılı olarak elde etmesini ifade eder.

68 İbn Hâleveyh, *el-Bedî'*, 33-34.

69 İbn Hâleveyh, *el-Bedî'*, 35-36.

70 Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn, *et-Tezkire fi'l-kırâ'âti's-semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: y.y., 1991); ayrıca bk. Ferit Dinçer, "Ebü'l-Hasan İbn Galbûn Kıraât İlmine Dair et-Tezkira Adlı Eseri", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 133-170.

71 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/529.

72 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâʾi'l-kibâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 207; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/529.

73 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/394.

74 Ebu Abdullah Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şirâzî İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâʾât ve ʿilelihâ*, thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî (Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li Tahfîzi Kur'âni'l-Kerîm, 1993), 102.

75 İbrahim b Abdülmecîd b Abdullah Nemnakânî, *el-Beyân fi'l-kırâʾâti's-semân* (Medine: Camiatü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2015), 73-93.

76 İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/102.

3.1.6. *et-Telhîs*

Eser, muhakkik ve güvenilir bir âlim olarak tanınan, Mekkeliler'in kıraat üstadı kabul edilen aynı zamanda *Sûku'l-ʿarûs* adlı eserin de müellifi olan Ebû Ma'şer et-Taberî (öl. 478/1085) tarafından telif edilmiştir.[77] Müellif, eserin mukaddimesinde çalışmasının özet bir mahiyet taşıdığını ifade etmek amacıyla ona, *et-Telhîs* ismini vermiştir. Ancak daha sonra, eserin sekiz kıraati içerdiğini belirtmek üzere adına bazı eklemeler yapılmış ve eser, *Kitâbu't-telhîs fi'l-kırâ'âti's-semân*,[78] veya *Kitâbu't-telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân ʿani'l-kurrâʾi's-semâniyyeti'l-meşhûrîn* şeklinde anılmıştır.[79] Eseri tahkik eden Muhammed Hasan da kitabın asıl isminin, müellifin mukaddimesinde belirttiği gibi sadece *et-Telhîs* olduğunu ifade etmiştir. Bu tür eklemelerin, eserin içeriğini açıklamak amacıyla sonradan yapılmış olabileceğini belirtmiştir.[80]

Eser, birçok kıraat kitabında olduğu gibi mukaddimeyle başlamış, ardından kıraat farklılıkları usûl ve ferş olmak üzere iki ana bölümde ele alınmıştır. Taberî, giriş bölümünde eserini oluştururken benimsediği yöntemin yanı sıra, tercih ettiği imamlar, râviler ve tariklerin sayıları hakkında bilgi vermiştir. Bu çerçevede, Haremeyn, Irak ve Şam bölgelerinden toplam sekiz imamın kıraatini esas aldığını; her imamdan iki râvi, her râviden ise iki tarik naklettiğini ve tümünü tilâvet yoluyla okuduğunu belirtmiştir. Mukaddimenin ardından, belirlediği bu râvi ve tariklerin isimleri ile kendisine kadar uzanan senetlerini aktarmıştır.[81] Onun râvi tercihleri günümüzde de genel kabul gören ikili râvi sınırlamasıyla büyükölçüde uygunluk arz etmiştir.

Ebû Ma'şer et-Taberî, eserinde, muttarid olan ihtilafları ayrı başlıklar altında ele almıştır. Düzensiz olan ihtilaflar ise sûrelerin içeriğinde işlenmiştir. Her sûrenin başında, ilgili sûrenin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğu belirtilmiş, ardından âyet sayılarındaki farklılıklara yer verilmiştir. Zâid yâ'lar her sûrenin sonunda zikredilmiş, akabinde Ebû Amr'ın idgâm-ı kebîr vecihleri aktarılmıştır. Müellif, kıraat farklılıklarının sunumunda, okuyucunun konuyu daha kolay kavrayabilmesi amacıyla öncelikle bu farklılıkları şehirlere nispet ederek açıklamıştır. Ancak bu yöntemin yetersiz kaldığı durumlarda, farklılıkları doğrudan kıraat imamlarına nispet ederek zikretmiştir.[82]

Yukarıdaki başlıklar altında tanıtılan ve kaynakları sunulan rivayet ağırlıklı altı eser hakkında verilen bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, sekizli kıraat tasniflerinin esasen rivayet ve isnad temeli üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Münâdî'ye nispet edilen mefkûd çalışma hakkında Dânî'nin (*Müfredetü Ya'kûb*) verdiği bilgi ve İbnü'l-Cezerî'nin Ya'kûb biyografisinde aynı esere atfettiği nakil, Ya'kûb kıraatinin bu çerçevede rivayet malzemesiyle temellendirildiğini göstermektedir. İbn Ebî Ömer en-Nakkâş'ın sekizinci kâri olarak Ya'kûb'u değil Halef'i seçmesi ise yedi ile sınırlama sonrasında sekizli tasnif fikrinin tek bir isim üzerinde hemen yoğunlaşıp sabitlenmediğine işaret eden güçlü bir veridir. Günümüze ulaşan metinlerde rivayet odaklı olma yönü, daha belirgin bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu bağlamda İbn Hâleveyh, *el-Bedî*'inde mukaddimeyi ve kurrânın sened bilgilerini öne alarak okuyuşları rumuz ve renklerle düzenler ve şâz okuyuşları ayrıca göstereceğini belirtir. İbn Galbûn'un *et-Tezkire*'sinde bir yandan isnad, usûl ve ferş farklılıkları birlikte ele alınırken diğer yandan nakle ek olarak tevcîh, tercih ve vakf-ibtidâ değerlendirmeleriyle kıraat farklılıklarının gerekçelendirilmesine yer verilir. Saîdî, isnadları verirken ayrıca imam isimleri yerine şehir nispetlerini kullanacağını özellikle kaydeder. Son olarak Ebû Ma'şer et-Taberî ise sekiz imamın her biri için iki râvi ve iki tarik belirlediğini, bunların tamamını tilâvet yoluyla okuduğunu söyleyerek sened zincirlerini kaydeder. Bu veriler, söz konusu eserlerde kıraatlerin hüccet değerinin önce isnad ve tarik tertibi olmak üzere naklin sıhhati üzerinden kurulduğunu, dilsel izahın ise özellikle İbn Galbûn örneğinde görüldüğü üzere, bu rivayet zeminini destekleyen bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir.

Özetle, rivayet ağırlıklı sekizli kıraat eserleri, Kur'ân kıraatini zaman içindeki seyri, beldelerdeki yayılışı ve isnad silsilesi dikkate alınarak ele alan ve kıraat farklılıklarını isnad ve tarik kayıtlarıyla nakledip usûl-ferş tertibi içinde sistematize eden temel kıraat kaynakları olarak değerlendirilmektedir.[83]

3.2. Dirâyet Odaklı Telif Edilen Eserler

Bu başlık altında ele alınan eserlerin müşterek vasfı, kıraat farklılıklarını salt nakletmekle yetinmeyip hüccet bağlamında gerekçelendirmeyi hedeflemeleridir. Nitekim bu tür metinlerde kıraat vecihleri, rivayet zincirleriyle kayda geçirilse bile, esas ağırlığı Arap dilinin sarf, nahiv ve lugavî imkânları, mâna ilişkileri ve dilsel istidlâl yoluyla tilâvetin temellendirilmesi oluşturmaktadır. Bu sebeple hüccet literatürünü, nakille yetinmeyip tevcîh/ta'lîl ve istidlâl unsurlarını öne çıkararak kıraat vecihlerini aklî bir zeminde açıklamayı hedefleyen dirâyet odaklı telifler kapsamında değerlendireceğiz.

3.2.1. *Kitâbü Me'âni'l-Kırâ'ât*

Eser, dil âlimi kimliğiyle öne çıkmakla birlikte çok yönlü bir birikime sahip olan Ebû Mansûr el-Ezherî (öl. 370/980) tarafından kaleme alınmıştır.[84] Müellif, eserine Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerinden bahsettiği bir önsözle başlamış ardından yedi imamın kıraat

77 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/401.

78 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/35,77.

79 İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Muhammed Fuad Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 29.

80 Ebû Ma'şer et-Taberî, *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*, thk. Muhammed Hasan Ukayl Mûsâ. (Cidde: el-Cemâetü'l-Hayriyye li Tahfîzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, ts), 62.

81 Taberî, *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*, 87.

82 Taberî, *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*, 88. Eserle alakalı detaylı bilgi için bk. Ziyad Tariq Saeed Saeed, *Ebu Ma'şer et-Taberî'nin et-Telhîs'inin Kıraat İlmindeki Yeri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

83 Çalışmanın hacmini aşacağından rivayet merkezli telif edilen sekizli tasniflerin tamamına metin içerisinde yer verilememiştir. Bu bağlamda yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra, aynı çizgide kaleme alınmış diğer sekizli tasnifler için bk. Nemnakânî, *el-Beyân fi'l-kırâʾâti's-semân* 14-19; Alrowithy, "el-Müellefât fi'l-kırâʾâti's-semân", 539-544.

84 Selahattin Kıyıcı, "Muhammed b. Ahmed el-Ezherî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/65.

senetlerine yer vermiştir.[85] Her ne kadar isnad bölümünde Ya'kûb'un senedine yer vermemiş olsa da metin içerisinde onun okuyuş farklılıklarına değinmiş ve özellikle tek kaldığı yerleri zikretmek suretiyle kıraatinin ihticâcını yapmıştır.[86] Ezherî'nin isnad kısmında Ya'kûb'un senedini zikretmemesinin, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a* adlı eserini temel kaynak olarak kullanmasından ileri geldiği söylenebilir. Nitekim onun kurrâ tertibinin İbn Mücâhid'inkiyle örtüşmesi ve kıraat senetlerinin esasen İbn Mücâhid'e ait olması[87] bu tespiti desteklemektedir. Müellif, isnadların ardından Mushaf tertibine bağlı kalarak kıraat farklılıklarını ve bunların dilsel dayanaklarını ele almıştır.[88] Bu bağlamda, özellikle Ferrâ'nın (öl. 207/822) ve Zeccâc'ın (öl. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserlerinden geniş ölçüde istifade etmiştir.[89] Ayrıca eserde, az da olsa Ebû Ca'fer ve Şeybe'ye (öl. 130/748) ait bazı okuyuşlara da yer verilmiştir.[90]

3.2.2. *el-Kitâbü'l-Muhtâr fî Me'ânî Kırâ'âti Ehli'l-Emsâr*

Eser, hicrî 5. yüzyıl kıraat âlimleri arasında zikredilen[91] ve döneminin önde gelen kurrâsından kıraat tahsil ettiği belirtilen Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs[92] (öl. ?) tarafından kaleme alınmıştır. Günümüze ulaşan nüshasında eserin adı *el-Kitâbü'l-muhtâr fî me'ânî kırâ'âti ehli'l-emsâr* şeklinde geçerken,[93] Kâtib Çelebi eseri *el-Muhtâr fî'l-kırâ'âti's-semân* adıyla kaydetmiştir.[94] Brockelmann ise esere *el-Muhtâr fî me'ânî'l-kırâ'âti's-semân* ismiyle yer vermiştir.[95] Müellif, eserine kısa bir mukaddimeyle başlamış, burada yer verdiği sekiz kurrâyı şehir esaslı bir tasnife tabi tutmuş ayrıca eserin telif amacı ve yöntemine dair bilgiler aktarmıştır.[96] Ardından Fâtiha sûresinden başlayarak kıraat farklılıklarını sıralamış aynı zamanda sekiz kıraatin ihticâcını yapmıştır.[97]

3.2.3. *el-Hücce fi'l-Kırâ'âti's-Semân*

Eser, sekizli tasnif müelliflerinden biri olan Ebü'l-Fazl el-Huzâî (öl. 408/1017) tarafından kaleme alınmış olup literatürde *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-semân*,[98] *el-Hücec fi'l-kırâ'âti's-semân*[99] veya *Kitâbü'l-hücce ve'l-hücec fî me'ânî'l-Kurʾâni's-semâniyye* şeklinde anılmıştır.[100] Müellif, *el-İbâne fi'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserinde bu çalışmasına atıfta bulunmuş ve ona *el-Hücec* ismiyle işaret etmiştir.[101]

3.2.4. *el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kırâʾât ve ʿİlelihâ*

Eser, nahiv ve kıraat alanlarında temayüz etmiş, Sadrü'l-İslâm lakabıyla da tanınan İbn Ebû Meryem tarafından kaleme alınmıştır.[102] Müellif, eserinin girişinde çalışmasına *el-Mûdah* adını vermiştir. Günümüze ulaşan asıl nüshada ise eser için *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâʾât ve ʿilelihâ* başlığı tercih edilmiştir. Eserin ismine yer veren bazı kaynaklarda da *el-Mûdah* ifadesi korunmakla birlikte, devamında farklı eklentilerle anıldığı olmuştur.[103] İbn Ebû Meryem, eserine yazdığı mukaddimede telif gerekçesi, yöntemi ve kıraat farklılıklarını aktarırken yararlandığı eserler hakkında bilgi vermiştir. Müellif, kıraat farklılıklarına geçmeden önce, on fasıl halinde düzenlediği bölümde kıraat isnadlarına, sekiz kıraat imamı için tercih edilen râvilere ve bazı tecvid-kıraat meselelerine temas etmiştir.[104] Bu teorik çerçevenin ardından istiâze ve besmele bahsiyle başlayarak, sûre tertibine uygun şekilde kıraat farklılıklarına ve bu farklılıkların ihticâcına yer vermiştir.[105]

---

85 Ebû Mansûr el-Ezherî, *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât*, thk. Îd Mustafa Dervîş-Avd b. Hamd Kavezî (by: Dâru'l-Maârif, 1992), 1/66. Eserin sened bölümünde Nâfi' haricinde altı kıraat imamının senedi zikredilmiş bu durum günümüze ulaşan nüshadan kaynaklı bir eksiklik olarak belirtilmiştir. Onun için doğrudan yedi kıraat imamının senedinin yer aldığı belirtilmiştir. el-Ezherî, *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât*, 1/75-76. Günümüzde yapılan bazı akademik çalışmalarda ise bir sehiv sonucu, mukaddimede on imamın kıraat senedine yer verildiği ifade edilmiştir. Israa Mahmood Eid-Abdurrahman Ensari, "'Me'âni'l-Kirâât' Kitabı Özelinde Ezherî'ye Göre Kıraatlerde İhtiyâr = Narration Selection in al-Azhar's 'Ma'ani al-Qira'at", *İslâm Medeniyeti Mecmuası (İslâm Medeniyeti)* 10/52 (2024), 264.

86 Örnekler için bk. Ebû Mansûr el-Ezherî, *Meâni'l-kırâ'ât* (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Buhûs fî Külliyeti'l-Âdâb, 1991), 1/111, 1/114, 1/187, 1/227,1/249, 1/288.

87 Detaylı bilgi için bk. el-Ezherî, *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât*, 1/74-76.

88 Eserde kullanılan istişhad yöntemleri için bk. Necdet Çıracı-Orhan Parlak, "Ezherî'nin Kitabu Meâni'l-Kıraât Adlı Eserinde Kullandığı İstişhad Yöntemi", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 11/71 (2024), 522-541.

89 el-Ezherî, *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât*, 1/76-77.

90 Ebû Mansûr el-Ezherî, *Meâni'l-kırâ'ât*, 1/220, 1/233, 3/89.

91 Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Muʿcemü't-Târîh* (Türkiye: Dâru'l-Akabe, 2001), 1/317. Hicrî dördüncü asrın sonlarında yaşadığı da belirtilmiştir. Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr fî me'ânî kırâ'âti ehli'l-emsâr*, thk. Abdülaziz b. Humeyd b. Muhammed el-Cühenî (Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 2015), 1/76.

92 İsmi hakkındaki farklılıklar için bk. Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr*, 1/43.

93 Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr*, 1/57.

94 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1941), 2/1623.

95 Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr*, 1/57.

96 Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr*, 1/3.

97 Eserde takip edilen yöntemle alakalı detaylı bilgi için bk. Ahmed b. Ubeydullah b. İdrîs, *el-Kitâbü'l-muhtâr*, 1/58-61.

98 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993), 36/178.

99 Nemnakânî, *el-Beyân fî'l-kırâ'âti's-semân*, 16.

100 Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Müntehab*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir (Riyad: Dâru Alemi'l Kütüb, 1996), 229.

101 Simâc bint Muhammed el-Kuraşî, *el-İbâne fi'l-vakf ve'l-ibtidâ* (Mekke: Câmiatü Ümmi'l- Kurâ, Doktora Tezi, 2019), 1/191.

102 Tayyar Altıkulaç, "Nasr b. Ali İbn Ebû Meryem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/437.

103 Örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/211. Tayyar Altıkulaç, "Nasr b. Ali İbn Ebû Meryem", 19/437; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/49.

104 İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/99-105.

105 Eserde yalnızca sahih kıraatleri değil, aynı zamanda şâz kıraatleri de açıklamaya yönelik tevcîhler yer almıştır. Müellif, nahiv ilmine dair bazı meselelerde âlimler arasındaki ihtilaflara da değinmiş, gerektiğinde karşıt görüşleri tercih etmekten ve bu görüşlere eleştiri yöneltmekten kaçınmamıştır. Öte yandan İbn Ebî Meryem'in lügat, sarf ve nahve dair hususlarda Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Hucce* adlı eserinden etkilendiği de ifade edilmiştir. İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/39. Ayrıca bk. Recep Koyuncu, "Hüccetü'l-Kıraât Literatürüne Kronolojik ve Sistematik Bakış", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (15 Aralık 2025), 294.

Dirâyet ağırlıklı sekizli kıraat eserleri, Kur'ân okuyuşlarındaki farklılıkları dilbilimsel ve gramer ekseninde derinlemesine tahlil etmiş, yazıldıkları dönemi aşan bir etkiyle sonraki dönem kıraat çalışmalarının biçimlenmesine belirleyici katkılar sağlamıştır. Bu eserler, rivayet zincirlerinin ötesinde, kıraatlerin anlam ve dil özelliklerini sistematik biçimde ortaya koyarak İslam bilim geleneğinde disiplinler arası bir yaklaşımın oluşmasında etki gücüne sahip olmuştur. Ancak, günümüze ulaşan nüsha sayısının azlığı ve eserlerin kapsamlı karşılaştırmalı analizlerle değerlendirilmemesi, alanda akademik ilerlemeyi sınırlandırmaktadır. Modern bilimsel standartlarda dijital edisyonlarının yapılması ve erişime açılması hem klasik kıraat mirasının korunması hem de yeni araştırmaların daha bütüncül, doğrulanabilir, sistematik ve şeffaf yürütülmesi için gereklidir. Dolayısıyla, dirâyet merkezli sekizli kıraat metinlerinin akademik çevrelerde daha yaygın kullanımı ve detaylı incelenmesi, Kur'ân ilimleri disiplininin gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır.

4. SEKİZLİ KIRAAT TASNİFLERİNİN SINIRLI YAYILIM GEREKÇELERİ

İbn Mücâhid'in hem coğrafî hem de tarihî birikimi ve ilmî çevrelerdeki prestiji, yedili sınırlamanın akademik bir tercihten öte kurumsal bir meşruiyet kazandığını göstermiştir. Zira onun otoritesiyle pekişen ve zamanla devlet desteğiyle[106] tabii bir kurumlaşma kesbeden bu yedili tasnif, sekizlilerin önündeki en güçlü direnç hattını oluşturmuştur. Örtük bir sorgulama niteliği taşıyan sekizli çalışmalar kendi dönemi açısından giderek organize hale gelen bir eleştiri biçimini yansıtsa da İbn Mücâhid'in sınırlandırma biçimi, otoriteler nezdinde aşılamaz bir engel olarak algılanmıştır. Akademik çevrelerdeki itibar savaşı ile halk arasındaki güven beklentileri de bir araya gelince, sekizli tasniflerin yaygınlaşması hâliyle zorlaşmıştır.

Bu direnç hattı bağlamında tartışmalar çoğu kez Ya'kûb kıraati üzerinden yürütülmüştür. Ne var ki genel kabule göre Ya'kûb kıraati, İbn Mücâhid'in yedili tasnifinde aranan sıhhat ve şöhret ölçütlerini büyük ölçüde karşılamaktadır; dolayısıyla (yukarıda gerekçelendirdiğimiz üzere) Ya'kûb'a atfedilen herhangi bir sıhhat zaafı, kanaatimizce sekizli tasniflerin reddedilmesinde belirleyici bir etken olarak görülemez. Bazı müelliflerin, sened zincirlerinde nâzil olduğu öne sürülen rivayetlere ve halk nezdinde yaygınlaşan farklı okumaların yarattığı karışıklığa işaret etmeleri, esasen yedili sınırlamaya yönelik eleştirileri bertaraf etme maksatlı savunmalar niteliğindedir. Öte yandan, Basra sahasında Ya'kûb kıraati oldukça etkili ve yer yer baskın olduğundan, tıpkı Kûfe örneğinde İbn Mücâhid'in Âsım, Hamza ve Kisâî'yi birlikte zikretmesinde olduğu gibi, [107] Basra'da da Ya'kûb ile Ebû Amr'ın birlikte anılmasının teknik açıdan bir engel teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Bu itibarla, sekiz de dahil olmak üzere muhtelif tasnif denemelerinin kabul görmemesinin arkasında yalnızca şöhret odaklı bir gerekçe değil, siyasi ve ilmî hususları içeren daha karmaşık sebepler bulunmaktadır. Meseleyi aydınlatmak için sistematik kaynak tenkidi, sened-eleştiri ve tarihî-sosyolojik bir tetkikin gerekli olduğu sonucuna varılmalı ve sağlıklı bir sonuca varmak için daha kapsamlı akademik çalışmaları hedefleyen bir strateji geliştirilmelidir.

Yedi harf ile yedi kıraat eşleştirmesinin sağladığı hafızada tutmayı ve öğretimi kolaylaştıran cezbedicilik, sekiz veya daha yüksek sayıların kulağa hem garip hem de karmaşık gelmesine yol açmıştır. Bu da hem fiili nüfuz hem de pedagojik verimlilik dayanaklarını tecrübe edilmiş bir olgu olması hasebiyle yedili tasnif lehine güçlendirmiştir. Böylece sekizli tasniflerin kabulü yalnızca ilmî kriterlerle değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve kurumsal dinamiklerle de sınırlandırılmıştır.

Yedili sınırlandırmanın sağladığı güven algısından uzaklaşma kaygısını besleyen temel unsurlardan biri de sekizli tasnif de dahil olmak üzere yeni modellerde kıraat sayısının giderek artmasıdır. Zira sekizli tasnifler, öğrenme yükünü artırma riski taşıdığı gerekçesiyle kıraat tedrisatında ihtiyatla karşılanmış olmalıdır. Kıraat sayısının sekiz, on, on bir derken sürekli artması, ister istemez öğretim yöntemlerine ve rivayet zincirlerinin takibine pratik açıdan yeni zorluklar getireceği endişesi oluşturmuştur. Yedili sistem, bireysel anlamda takibi kolay ve güven telkin etmesi hasebiyle psikolojik bir güven hissi enjekte ederken toplum nazarında ise yerleşik kabul, ilmî ittifak ve istikrara dayalı bir meşruiyet telakkisi oluşturması bakımından sosyolojik bir güven algısı meydana getirmiştir. İşte tam da bu noktada sekizli tasnifler, bu iki düzeydeki günbegün yerleşerek perçinlenen güven telakkisini zedelemeye namzet durmaktadır. Böylece gerek halk gerekse akademik merakın hâkim olduğu mütehassıs çevrelerde, bu yedili ittifakın bozulması durumunda ortaya çıkacak ihtilaf ve belirsizlik ortamına yönelik çekinceler, sekizli tasniflerin yaygınlaşmasını engelleyen kritik bir unsur olmuştur. Ancak sonraki asırlarda, rivayetlerin sabitlenmesi ve ilmî müzakere zemininin genişlemesiyle on kıraate doğru bir esneme kendi tabii seyri içerisinde gerçekleşmiştir. Bu geçiş, artan ihtiyaçlar ve coğrafî farklılıklara bağlı olarak bu kaygıların kısmen aşılabildiğini gösterir.

5. ONLU TASNİF SİSTEMİNE GEÇİŞ

Kıraat tarihinde kırılma noktalarından biri olarak addedilen, İbn Mücâhid'in yedili sistemleştirmesinden önce de gerek sekizli gerekse onlu tasniflerin izlerine rastlamak mümkündür. Bu gerekçeyle ilgili tasnifleri, doğrudan yedili sınırlamaya sonradan üretilmiş alternatifler şeklinde açıklamak indirgemeci bir yaklaşımın ürünü olacaktır. Ancak yedili tasnif otorite kazandıktan sonra, daha geniş tertipler literatürde yeniden öne çıkmış ve teliflerde daha görünür hale gelmiştir ki bu da yedinin, değişmez ve mutlak bir ölçüt olarak benimsenmediğini gösterir. Onlu geleneğin, İbnü'l-Cezerî ile tanınır hale gelerek sonraki dönemde yaygınlaştığına ilişkin genel bir intiba bulunsa da bu tasnif çeşidi, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi imamla sistemleştirmesinin ardından erken sayılabilecek bir dönemde ortaya çıkmış ve bunun ilk örneklerini İbn Mihrân'ın (öl. 381/992) *eş-Şâmil* ve *el-Mebsût* adlı eserleri oluşturmuştur. Bu geleneğe, İbn Mihrân'dan sonra Bağdat başta olmak üzere Doğu'daki ilim merkezlerinde devam edilmiş[108] ve

106 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 2/550-552, 598-599; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/55-56; Adem Metz, *el-Hadarâtü'l-İslamiyye fi'l-karni'r-râbii'l-hicri* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1967), 1/361-362; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 87.

107 Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 61-62.

108 Örneğin Endülüs topraklarında onlu sistemin varlığıyla alakalı değerlendirmeler için bk. Abdulhalim Başal, *Endülüs'te Kıraat İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 205.

İbnü'l-Cezerî'ye kadar pek çok eser telif edilmiştir.[109] Nitekim bu eserlerin ekseriyetinin Bağdâdî, Nisâbûrî, Hemedânî, Şirâzî ve Vâsıtî gibi nisbelere sahip âlimler tarafından yazılmış olmaları bu durumu desteklemektedir.[110] Bahse konu olan çalışmalarda standart yedi kıraate ilave olarak Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kıraatleri dahil edilmiş, ancak kurrâ sıralaması, rivayet ve tarik tercihlerinde farklılıklar görülmüştür. Bu farklılıklar, bazı müelliflerin yalnızca sıhhat ve şöhret ölçütlerini esas alarak eserlerini kaleme almalarından, bazılarının ise kendilerine ulaşan tüm farklılıkları bir araya getirme çabalarından kaynaklanmıştır.[111]

Irak merkezli olmak üzere Doğu İslam şehirlerinde, yedi kıraat sisteminin yanında telif, tedvîn ve tedris alanlarında on kıraat esaslı tasnifler varlığını sürdürürken, baskınlık yine yedili tasnif ekseninde kendini göstermiştir. Nitekim kıraat çeşitliliğini bünyesinde barındıran İslâm dünyasının Doğu bölgeleri olan Irak, Acem diyarı ve Mâverâünnehir'in Moğol istilalarına[112] maruz kalmasıyla kıraat sahasında faaliyet gösteren birçok âlim hayatını kaybetmiş ve ilmî çalışmalar ciddi biçimde sekteye uğramıştır. Kaldı ki on kıraate dair mevcut kaynaklarda zikredilen eserlerin büyük çoğunluğunun Moğolların Bağdat'ı istilasından önce telif edilmiş olması, bu kesintinin tarihsel bir göstergesi niteliğindedir.[113] Bu çalkantılı ortamda, İbn Mücâhid'in metodolojisini sürdüren Endülüslü âlimler ön plana çıkmış ve yedi kıraat sisteminin yerleşik hale gelmesinde belirleyici bir rol oynamışlardır. İbnü'l-Cezerî'nin, "Irak'taki kargaşa ile Acem ve Mâverâünnehir'deki Moğol saldırıları sırasında pek çok kıraat âlimi hayatını kaybetmemiş olsaydı ne *Şâtıbiyye* ne de *et-Teysîr* bu denli tanınırdı."[114] şeklindeki ifadesi, bu tarihsel süreci açık biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Bağdat ve çevresindeki bölgelerde, İbn Mihrân ile izleri görülen ve sonraki dönemlerde gelişen onlu tasnif anlayışının, tarihî ve siyasî olaylara bağlı olarak canlılığını kaybettiği ve kıraat alanının yedili sisteme teslim olduğu görülmektedir.

Yedi kıraat geleneğinin sınırlarını aşarak ilmî çevrelerde kabul gören kıraat-ı aşerenin, pek çok tedris halkasında kıraat-ı sebʿanın yerini alması ise büyük ölçüde İbnü'l-Cezerî'nin eserleri ve yoğun gayretleri sayesinde mümkün olmuştur.[115] Yalnızca Ya'kûb'u ekleyerek sekizli bir tasnif modeli geliştirmenin kıraat mirasının sonraki nesillere aktarımı açısından yetersiz kalacağının farkında olan İbnü'l-Cezerî, yediyle sınırlamanın doğurduğu sıkıntıyı en güçlü biçimde dile getirmiş, Ebû Ca'fer ve Halef'i de ekleyerek onlu sistemi tamamlamıştır. Böylece yedili sınırlamanın sağladığı güveni tamamen ortadan kaldırmadan, kıraat literatüründeki esneklik ve ihtiyaca göre uyum sağlama yeteneği de ortaya konmuştur.

SONUÇ

Sekizli kıraat tasniflerinin tarihî arka planı, İbn Cübeyr ve Dâcûnî gibi âlimlerin telifleri dikkate alındığında, İbn Mücâhid'den önceye kadar götürülebilecek bir temele sahip olsa da sistematik bir ekol hâline gelişi kıraatlerin yedi imamla sınırlandırılmasının ardından olmuştur. İbnü'l-Münâdî ile başlayan bu gelenek, özellikle Basra, Şam ve Mısır havzasında faaliyet gösteren kıraat âlimleri tarafından sürdürülmüş ve ekseriyetle sekizinci imam olarak Ya'kûb tercih edilmiştir.

Sekizli tasniflerde Ya'kûb kıraatine yer verilmesi, yedi harf ruhsatının yedi kıraatle sınırlandığı algısını bertaraf etmenin yanı sıra, beş şehirde yalnızca *Kitâbu's-sebʿa*'da yer alan yedi kıraatin değil, aynı zamanda Ya'kûb kıraatinin de takip edildiğini göstermek amacıyla yapılmış bilinçli ve giderek organize olan bir tercih olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Basra camilerinde bir dönem yalnızca Ya'kûb kıraatinin takip edildiğine dair tespitler, bu durumun açık bir yansıması ve vakıayı müdellel kılma çabalarıdır. Rivayet ve dirâyet merkezli olarak tespit edilen sekizli kıraat tasnifleri, İbn Mücâhid'in sınırlandırma girişiminden sonra telif faaliyetlerinin yalnızca yediliyle sınırlı kalmadığını ortaya koymakta; organize bir bilinçle sekiz kıraati konu alan eserlerin dikkate değer bir yoğunlukta kaleme alındığını ve alternatif bir kıraat geleneğinin sürdürülmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu sayıya, Ya'kûb kıraatini müstakil olarak ele alan *Müfredâtü Ya'kûb* başlıklı çalışmalar da eklendiğinde, sekizli tasniflerin azımsanmayacak bir yekûna ulaştığı görülmektedir.

Sekizli tasnif içerisinde yer alan Ya'kûb kıraati hem sıhhat hem de şöhret bakımından İbn Mücâhid'in belirlediği tasnif kriterlerini karşılayabilecek nitelikte olmasına rağmen yedili sistem içerisinde yer almamıştır. Bununla birlikte söz konusu kıraat, ilmî çevrelerde ve bazı bölgelerde yaygın biçimde takip edilmeye devam etmiştir. Ya'kûb kıraatinin bu şekilde yaygınlık kazanması

109 Örnekler için bk. Ebu Nasr Ahmed b. Mesrûr b. Abdulvehhab el-Bağdâdî (öl. 442/1051), *el-Mufîd fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*; İbn Şîtâ Ebu'l-Feth Abdulvâhid b. el-Huseyn el-Bağdâdî (öl. 445/1054), *et-Tizkâr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*; Ebu'-Hüseyn el-Fârisî eş-Şirâzî (öl. 461/1069), *el-Câmiʿ fi'l-kırâʾati'l-ʿaşr*; Ebû Ma'şer Abdülkerîm b. Abdissamed b. Muhammed et-Taberî el-Kattân (öl. 478/1085), *el-Câmiʿ fi'l-kırâʾati'l-ʿaşr*; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hayyât el-Bağdâdî (öl. 499/1106), *el-Muhezzeb fi'l-'aşr*; Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman (öl. 525/1030) *Ta'lîlü'l-kırâ'âti'l-'aşr*; Ebu Mansur Muhammed b. Abdulmelik b. el-Huseyn el-Bağdâdî (öl. 539/1145), *el-Muvazzah fi'l-kırâ'âti'l-'aşr ve el-Miftâh fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*; Sibtu'l-Hayyat Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî (öl. 541/1147), *el-İḫtiyâr fi'l-ḳırâ'âti'l-ʿaşr*, *el-Mûḍıḥa fi'l-ʿaşra, el-Ḳaṣîdetü'l-müncide fi'l-ḳırâʾâti'l-ʿaşr, İrâdetu't-tâlib ve ifâdetü'l-vâhib* ve *Tebsıratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî*; İbnü'l-Haddâd (öl. 596/1200), *el-Hıyera fi'l-kırâe (fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr) el-ʿaşere*; Abdülkâdir b. Mahmud b. Yusuf el-Vücûhî el-Bağdâdî (öl. 672/1274), *Bulğatu'l-müstefîd fi'l-ḳırâʾâti'l-aşr*; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdulmü'min el-Cevih el-Bağdâdî (öl. 740/1340), *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* ve *el-Kifâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (öl. 732/1332), *Nüzhetü'l-berere fî kırâʾâti'l-eʾimmeti'l-(fî mezâhibi'l-kurrâʾi'l-)ʿaşere*; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Muhammed b. Ebî Sa'd ed-Dîvânî el-Vâsıtî (öl. 743/1342), *Cem'u'l-usûl fî meşhûri'l-menkûl fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* ve *Ravdatü't-takrîr fi'l-hulfi beyne'l-İrşâdi ve't-Teysîr*, Tâhir b. Arabşah el-İsfahânî (öl. 782/1380), *el-Kasîdetü't-Tâhiriyye fi'l-kırâât il-aşr*, İsmâil b. Ali b. Adnân el-Vâsıtî el-Mukrî (öl. ?), *Dürrü'l-Efkâr fi'l-kırâât il-aşr*, Batâyihî (öl. ?), *et-Tefârîd fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr*.

110 Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 83. Ebû Ma'şer et-Taberî ve Ebû Abdillah el-Mâlekî gibi mezkûr bölgelerin dışında on kıraate yönelik tasnifte bulunan müellifler olmakla birlikte bu telifler çok sınırlı sayıda kalmıştır.

111 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 20-21.

112 Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/228.

113 Sonraki teliflerde, özgün katkılardan ziyade, önceki çalışmaların nazma dökülmesiyle oluşturulmuştur. Örnek olarak bk. Ebu Muhammed Abdullah b. Abdulmü'min el-Cevih el-Bağdâdî (öl. 740/1340), *el-Kenz fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* ve *el-Kifâye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Muhammed b. Ebî Sa'd ed-Dîvânî el-Vâsıtî (öl. 743/1342), *Cem'u'l-usûl fî meşhûri'l-menkûl fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* ve *Ravdatü't-takrîr fi'l-hulfi beyne'l-İrşâd ve't-Teysîr*.

114 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în*, 69.

115 Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 331.

ise tek bir sebeple açıklanabilecek bir durum olmayıp; siyasi, ilmî, sosyo-kültürel ve pedagojik boyutlara sahip çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Nitekim Basra'da Ya'kûb kıraatinin güçlü konumuna karşın, İbn Mücâhid'in coğrafî ve tarihî otoritesi, devlet desteğiyle pekişen kurumsal meşruiyeti ve yedili sınırlamanın sağladığı istikrar algısı, sekizli tasniflerin önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir. Yedi harf-yedi kıraat ilişkisinin sembolik cazibesi ile öğrenme ve öğretimde sağladığı kolaylık, sekiz veya daha fazla kıraatin garip ve karmaşık algılanmasına yol açmıştır. Halktaki muhafazakâr hassasiyetler ve ilmî çevrelerdeki istikrar arayışı da bu sınırlamayı pekiştirmiştir.

Müelliflerin yedili tasnif yerine sekizliyi tercih etmeleri veya yalnızca yedi kıraati içeren eserlerle yetinmemeleri, İbn Mücâhid'in sınırlama yaklaşımına yönelik örtük bir eleştiri niteliği taşımıştır. Sekizli tasnifler naklî sahihlik ile aklî-tevcîh temelli çözümleme arasında kurulan dengeli ve bütüncül bir kıraat anlayışını temsil etmektedir. Horasan, Basra, Mısır ve Şam gibi merkezlerde yaygınlaşan bu tasnifler, Mısır üzerinden Endülüs'e de ulaşmış ve burada telif ile tedris faaliyetlerinde kendine yer bulmuştur. Nihayet, İbnü'l-Cezerî'nin onlu sistemi tasdik etmesiyle sekizli tasnifin hedefleri fiilen gerçekleşmiş, tarihsel süreçte sekizli sınıflandırmaların yanı sıra diğer ara tasnif ve birikimler de nihaî olarak kabul gören onlu sistemin kurucu zeminini oluşturmuştur. Bu tablo, kıraat tasniflerinin keskin kopuşlardan çok, ihtiyaçların yön verdiği tepkisel ve şartların olgunlaştırdığı birikimli adımlarla olgunlaştığını göstermektedir. Böylece onlu sistem, farklı coğrafyalarda oluşan birikimi ortak bir tertip altında toplayan, kademeli ve kendi doğallığında seyrederek kemale eren bir sonuç noktası olarak belirginleşmiştir.[116]

Etik Komite Onayı: *Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.*
Katılımcı Onamı: *Çalışma katılımcı onamı gerektirmemektedir.*
Yazar Katkıları: *Fikir - İ. İ.- İ. T.; Tasarım - İ. İ. - İ. T.; Denetleme - İ. İ. - İ. T.; Veri Toplanması ve/veyaİşlemesi - İ. İ. - İ. T.; Analiz ve/veya Yorum - İ. İ. - İ. T.; Literatür Taraması - İ. İ. - İ. T.; Yazıyı Yazan -İ. İ. - İ. T.; Eleştirel İnceleme - İ. İ. - İ. T.*
Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*
Çıkar Çatışması: *Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*
Finansal Destek: *Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*
Yapay Zeka Kullanımı: *Bu çalışmada bazı ifadelerin daha düzenli ve anlaşılır olması amacıyla ChatGBT programından yararlanılmıştır.*

Ethics Committee Approval: *The article does not require ethics committee permission.*
Informed Consent: *The study does not require informed consent.*
Author Contributions: *Conception - İ. İ.- İ. T.; Design - İ. İ.- İ. T.; Supervision - İ. İ.- İ. T.; Data Collectionand/or Processing - İ. İ.- İ. T.; Analysis and/or Interpretation - İ. İ.- İ. T.; Literature Search - İ. İ.- İ. T.; Writing Manuscript - İ. İ.- İ. T.; Critical Review - İ. İ.- İ. T.*
Peer-review*: Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*
Artificial Intelligence Use: *In this study, the ChatGPT program was used to make some expressions more organized and understandable.*

KAYNAKÇA

Alrowithy, Ahmed Humud. "el-Müellefât fî'l-kırâʾâti's-semân". *IJAZ ARABI*: *Journal of Arabic Learning* 7/2 (2024), 534-545.
Altıkulaç, Tayyar. "Sıbtu'l-Hayyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
Altıkulaç, Tayyar. "Ebü'l-Hasan İbn Galbûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
Altıkulaç, Tayyar. "Nasr b. Ali İbn Ebû Meryem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/437. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
Altıkulaç, Tayyar. "Ya'kûb el-Hadramî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/282-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
Aşık, Nevzat. "Tahammül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
Başal, Abdulhalim, *Endülüs'te Kıraat İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
Bilgin, Recep. *Bir Müfessirin Hadisçiliği: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Örneği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Boga. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr/Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1993.
Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-Zunûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1941.
Çetin, Abdurrahman. "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 31-40.
Çıracı, Necdet-Parlak, Orhan. "Ezherî'nin Kitabu Meâni'l-Kıraât Adlı Eserinde Kullandığı İstişhad Yöntemi". *SOBİDER*: *Sosyal Bilimler Dergisi* 11/71 (2024), 522-541.
Dağ, Mehmet. "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım". *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 81-104.
Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2019.
Demirci, Mustafa. "Zenc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
Dinçer, Ferit. "Ebü'l-Hasan İbn Galbûn Kıraât İlmine Dair et-Tezkira Adlı Eseri". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 133-170.
Eid, Israa Mahmood-Ensari, Abdurrahman. "'Me'âni'l-Kirâât' Kitabı Özelinde Ezherî'ye Göre Kıraatlerde İhtiyâr = Narration Selection in al-Azhar's 'Ma'ani al-Qira'at". *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 10/52 (2024), 260-283.
Ebû Şâme, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûm tetaʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz* (Beyrut: Dâru Sadr, 1975).
Eşveh, Sabrî. *İ'câzü'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1998.
Ezherî, Ebû Mansûr. *Kitâbü meʿâni'l-kırâʾât*. thk. Îd Mustafa Dervîş Avd b. Hamd Kavezî. 3 Cilt. by: Dâru'l-Maârif, 1992.

116 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/43.

Ezherî, Ebû Mansûr. *Meâni'l-kırâ'ât*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Buhûs fî Külliyeti'l-Âdâb, 1991.
Hamurlı, Mustafa. "Ya'kûb el-Hadramî Kıraatini Diğer Kıraatlerden Ayıran Özellikler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1163-1180.
Hüzelî, Ebû'l-Kâsım Yûsuf b Alî b Cebbâre b Muhammed b ʿUkayl b Sevâde el-Hudhâlî el-Yeşkurî. *el-Kâmil fi'l-kırâât*. thk. Cemâl b. es-Seyyid Rifâʿî eş-Şâyib. Muʾessesetü Semâ li't-Tevzîʿ ve'n-Neşr, 2007.
İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâʾât ve'l-îzâh ʿanhâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
İbn Ebû Meryem, Ebu Abdullah Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şirâzî. *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâʾât ve ʿilelihâ*. thk. Ömer Hamdan el-Kubeysî. 3 Cilt. Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li Tahfîzi Kur'âni'l-Kerîm, 1993.
İbn Galbûn, Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh. *et-Tezkire fi'l-kırâʾâti's-semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: y.y., 1991.
İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Bedî'*. thk. Cayid Zeydan Muhlif. Irak: Silsiletü İhyai't-Turâsi'l-İslâmî, 2007.
İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakar, Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1973.
İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî el-Bağdâdî. *Kitâbu's-sebʿa fi'l-kırâʾât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1980.
İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Lübnan: Dâru'l-Marife, 1997.
İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *el-ʿAvâsım mine'l-kavâsım*. thk. Ammâr Talibî. Mısır: Dâru't-Türâs, 2012.
İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1932.
İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf eş-Şîrâzî. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâʿ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-İlmiyye, ts.
İşbîlî, İbn Hayr. *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Muhammed Fuad Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
Kanca, Oktay. *Sekizli Kıraat Tasnifleri: Ahvâzî ve Ebû Ma'şer et-Taberî Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
Karabulut, Ali Rıza-Karabulut, Ahmet Turan. *Muʿcemü't-Târîh*. 6 Cilt. Kayseri, Türkiye: Dâru'l-Akabe, 2001.
Kıyıcı, Selahattin. "Muhammed b. Ahmed el-Ezherî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
Koyuncu, Recep. "Hüccetü'l-Kıraât Literatürüne Kronolojik ve Sistematik Bakış". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (15 Aralık 2025), 274-299.
Kudât, Ahmed Muhammed Muflih vd. *Mukaddimât fi ilmi'l-kırâ'ât*. Amman, Ürdün: Dâru Ammâr, 2001.
Kuraşî, Simâc bint Muhammed. *el-İbâne fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 2019.
Küçük, Raşit. "İsnad". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: OTTO, 2016.
Metz, Adem. el-Hadarâtü'l-İslamiyye fi'l-karni'r-râbii'l-hicri. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1967.
Nemnakânî, İbrahim b Abdülmecîd b Abdullah. *el-Beyân fi'l-kırâʾâti's-semân*. Medine: Camiatü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2015.
Özgüdenli, Osman Gazi. "Moğollar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/225-229. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
Râzî, Ebu'l-Fazl. *Meʿânî'l-ahrûfi's-sebʿa*. thk. Hasan Ziyauddin Itr. Katar: Vizâratü'l Evkâf ve'ş-Şuûni'l- İslâmiyye, 2011.
Saeed, Ziyad Tariq Saeed. *Ebu Ma'şer et-Taberî'nin et-Telhîs'inin Kıraat İlmindeki Yeri.* Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn. *Cemâlü'l-kurrâʾ ve kemâlü'l-ikrâʾ*. thk. Mervân el-Atiyye ve Muhsin Harâbe. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997.
Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Müntehab*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir. Riyad: Dâru Alemi'l Kütüb, 1996.
Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1394/1974),
Taberî, Ebû Ma'şer. *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*. thk. Muhammed Hasan Ukayl Mûsâ. Cidde: el-Cemâetü'l-Hayriyye li Tahfîzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, ts.
Tavîl, es-Seyyid Rızk. *Medhal fi ulûmi'l-kırâ'ât*. Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye, 1985.
Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Maʿrifetü'l-kurrâʾi'l-kibâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b Osman. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*. thk. Şuayb el-Arnavut vd. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tarihü'l-İslâm*. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmûrî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1993.

EXTENDED SUMMARY

This study examines the eightfold classifications of Qurʾānic readings (qirāʾāt) in the post-Ibn Mujāhid period, situating them within their historical, theoretical, and literary contexts. This research addresses a gap in Qurʾānic studies, particularly in the Turkish academic landscape, where eightfold classifications have not been the direct subject of a comprehensive, stand-alone study. The main rationale is to understand how this classification functioned both as an implicit critique of Ibn Mujāhid's sevenfold system and as an intermediary stage that paved the way for the tenfold classification. This research seeks to clarify the scholarly and socio-religious dynamics that led to the formation of eightfold systems, especially in correcting misunderstandings arising from equating the seven canonical readings with the "seven ahruf" mentioned in hadith and countering the marginalization of other valid readings. The focus is on classifications that include exactly eight recognized qirāʾāt, generally formed by adding Yaʿqūb al-Hadramî to the seven canonical imams, though occasionally substituting other figures like Abū Jaʿfar or Khalaf b. Hishām. The study analyzes over twenty Works-both extant and lost-that represent this model, excluding compilations where eight readings are only indirectly formed or works that mix additional readings beyond the eight. The scope covers historical origins, the reasons behind the inclusion of specific imams, regional practices, and the interplay between transmission-based authority and scholarly reasoning. This study adopts a historical-contextual and typological approach. It reconstructs lost works through citations in later sources and conducts textual analysis of surviving works to identify their internal structures, methodological orientations, and authorial aims. The corpus is divided into two main categories: (1) *riwāya*-based works, focusing on authentic transmission chains and faithful recording of variations; and (2) *dirāya*-oriented works, combining transmission with linguistic, grammatical, and morphological reasoning to explain and justify readings. Representative examples from both categories-such as Ibn Khālawayh's *al-Badīʿ*, Ibn Galbūn's *al-Tadhkira*, and Abū ʿAlī al-Ahwāzī's *al-Wajīz*-are analyzed alongside reports of lost works by figures like Ibn al-Munādī, al-Antākī, and al-Naqqāsh. Historically, the eightfold system emerged in the latter half of the 4th/10th century, shortly after Ibn Mujāhid's codification of the sevenfold canon. While some evidence hints at pre-Ibn Mujāhid precedents, the eightfold classification consolidated later, partly in response to the exclusivity of the sevenfold system. The choice of Yaʿqūb al-Hadramī as the eighth imam was primarily due to his strong *shuhra* (public and scholarly recognition), especially in Basra, where his reading was institutionalized in mosque recitation for generations. This placed his qirāʾa on equal or higher footing than that of some sevenfold imams. In some regional contexts, alternative eighth figures like Khalaf were chosen, reflecting local scholarly preferences. The textual tradition demonstrates that eightfold works balanced the integrity of transmission with reasoned analysis. *Riwāya*-based texts emphasized accurate isnāds and faithful recording, while *dirāya*-based works added grammatical and linguistic justifications. This dual orientation reflects an awareness of both preservation and pedagogical clarity. The geographical spread of eightfold works-from Iraq to the Levant, Egypt, and al-Andalus-shows their adaptability and local resonance. The eightfold classification represents a significant but transitional phase in the history of qirāʾāt. It challenged the monopoly of the sevenfold canon by showing that other imams met the same criteria of soundness and fame, thereby legitimizing their inclusion in formal teaching. Though it never achieved the universal standardization of the sevenfold or tenfold systems, it played a key role in preserving the scholarly memory of excluded readings and providing a framework for their integration. This study contributes to the literature by systematically mapping the intellectual, historical, and textual dimensions of the eightfold model, highlighting its role in the evolution of qirāʾāt canonization and pedagogy.